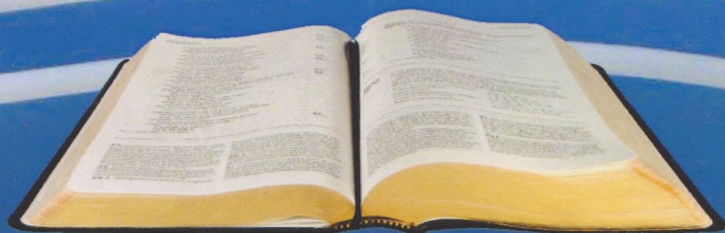

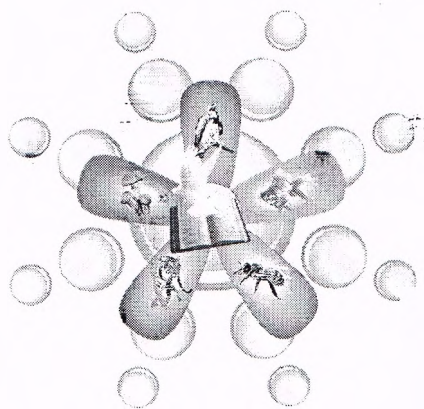
Ганна Опанасюк

БІБЛІЯ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Таня Опанасюк

БІБЛІЯ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2017

УДК 371.3:573(075)
ББК 74.1:28
О – 60

Рецензент:

Данчук А. С., методист відділення хімії та біології, екології та аграрних наук Рівненської Малої академії наук учнівської молоді.

За загальною редакцією

Жуковський В. М., доктор педагогічних наук, професор Національного університету «Острозька академія».

Опанасюк Г. С.

О – 60   Біблія на уроках біології : навчальний посібник / Г. С. Опанасюк. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. – 78 с.

ISBN 978-617-7328-48-2

Матеріали посібника можуть бути використані на уроках біології, екології, природознавства та для проведення масових заходів із метою відродження духовності та здійснення світоглядного та екологічного виховання учнівської молоді. Для вчителів біології та екології, керівників гуртків позашкільних установ еколого-натуралістичного спрямування.

УДК 371.3:573(075)

ББК 74.1:28

ISBN 978-617-7328-48-2

© Опанасюк Г. С., 2017

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017

ПЕРЕДМОВА

Конфлікт світоглядів охоплює весь спектр знань людини, оскільки світогляд – це лінза для оцінювання реальності. І яку б впливову роль не грала для нас наука – нею справа не вичерпується.

Джон К. Рід

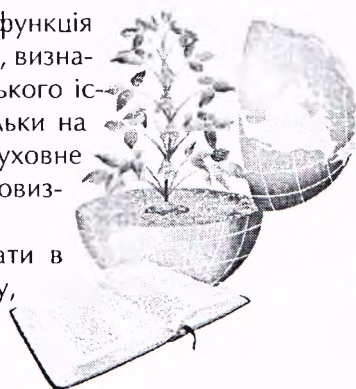
Сучасна педагогічна думка в контексті третього тисячоліття неможлива без змін у концепції світосприйняття. Молоді необхідно вливатися в процес становлення громадянського суспільства, усвідомлювати себе невід'ємною часткою світової цивілізації, адаптуватися до жорстких реалій сьогодення, долаючи стреси соціуму, орієнтуючись у неоднозначній політичній ситуації, переборюючи синдром не завжди благополучних сімей.

Людина повинна розвиватися вільно, маючи право на вибір для формування власного світогляду. Світогляд – бачення й осмислення світу саме з позиції людини. Будь-яке знання стає елементом світогляду, якщо воно спрямоване на вирішення низки питань людського існування. Основна функція світогляду – духовне проектування життя, визначення головних орієнтирів і сенсу людського існування. Світогляд спрямований не стільки на розкриття певних проблем, скільки на духовне самоствердження, самореалізацію, самовизначення особистості у житті.

Мета нашого посібника – сформувати в учнів уявлення про походження світу,

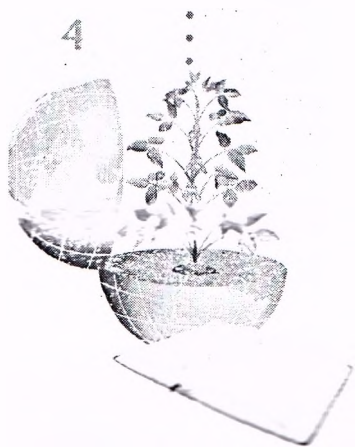
Ганна Опанасюк

3

розвивати кращі моральні якості; формувати освітні компетентності школяра, готового всебічно втілювати в суспільному та індивідуальному житті вимоги життеустрою на основі принципів, цінностей та критеріїв високої гуманності.

Те, якою Україна буде завтра, залежить від того, як ми виховаємо нове покоління вже сьогодні. Уроки та фрагменти уроків, вміщені в посібнику, є спробою продемонструвати, що вчитель може подавати альтернативні матеріалістичні й креаційні погляди на походження світу. Сучасні методи й принципи навчання дозволяють педагогові запропонувати учням різноманітні способи використання біблійних матеріалів на уроках біології, що дасть змогу школярам вирізнити проблемні теми, сформулювати питання для роздумів. Чи ж не такий підхід відповідає духові змін та свободи, яким повіяло в нашій країні?

РОЗДІЛ І.

РОСЛИНИ БІБЛІЇ

ПАГІН: БУДОВА, ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ
(фотосинтез, газообмін, ріст,
випаровування води, транспорт речовин)
(фрагмент уроку у 6 класі)

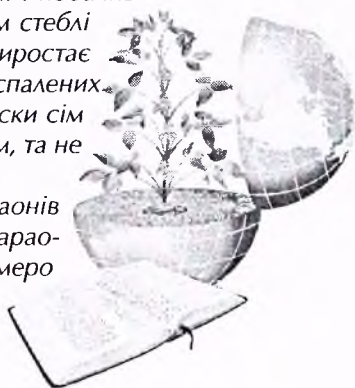

Біблійний
вірш до
теми:

І сказав фараон до Йосипа: Бачив я в сні своїм ось я стою на березі Річки. І ось виходять із Річки семеро корів ситих тілом і гарних виглядом. І вони паслися на лузі. А ось виходять за ними семеро корів інші, бідні та дуже бридкі виглядом і худі тілом. Таких бридких, як вони, я не бачив у всьому краї єгипетському. І корови худі та бридкі поз'їдали сім корів перших ситих. І ввійшли вони до черева їхнього, та не було знати, що ввійшли вони до черева їхнього, і вигляд їх був лихий, як на початку. І я прокинувся. І побачив я в сні своїм знов, аж ось сходять на одним стеблі семеро колосків повних та добрих. А ось виростає за ними семеро колосків худих, тонких, спалених східнім вітром. І проковтнули ті тонкі колоски сім колосків добрих. І розповів я те ворожбитам, та не було, хто б мені роз'яснив.

І сказав Йосип до фараона: Сон фараонів один він. Що Бог робить, те Він звістив фараонові. Семеро корів добрих то сім літ, і семеро

Ганна Опанасюк

колосків добрих сім літ вони. А сон один він. А сім корів худих і бридких, що вийшли за ними, сім літ вони, і сім колосків порожніх і спалених східнім вітром то будуть сім літ голодних. Оце та річ, що я сказав був фараонові: *Що Бог робить, те Він показав фараонові. Ось приходять сім літ, великий достаток у всім краї єгипетським. А по них настануть сім літ голодних, і буде забутий увесь той достаток в єгипетській землі, і голод винищить край. І не буде видно того достатку в краї через той голод, що настане потім, бо він буде дуже тяжкий. А що сон повторився фараонові двічі, це значить, що справа ця постановлена від Бога, і Бог незабаром виконає її* (Бут. 41:17–32).

На жаль, є люди, які визнають джерелом пізнання лише розум, не вірять у Біблію, в існування біблійних персонажів, а ставляться до них, як до легендарних чи вигаданих осіб. Пересвідчитись у правдивості біблійної історії можна за допомогою річних кілець дерев, які ви бачите на ілюстрації.

Пригадайте, що таке річне кільце? Що ми можемо дізнатися, вивчаючи річні кільця?

Прогнозовані відповіді дітей: Річне кільце – приріст деревини й лубу за вегетаційний пе-

ріод. Річні кільця різні, тому що відображають дію чинників навколишнього середовища – опадів, температури, пожеж, шкідників тощо. Якщо вони широкі і світлі – умови зростання рослини були сприятливими, якщо темні і вузькі – несприятливими.

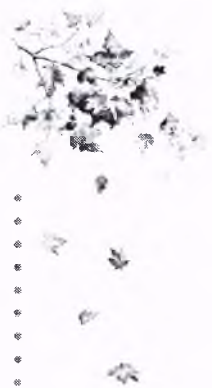
У колекції дерев'яних предметів зі стародавнього Єгипту знайшли зрізи дерев, які дотепер ростуть у долині Нілу, – нільської акації та сикомори.

Сикомора – дерево у стародавньому Єгипті, віднесене до священних. Його висаджували у гробниці, а також використовували у нанесенні символіки у гробницях, зображували не лише саму сикомору, але й її плоди.

Акація була поширеним деревом. Згадку про неї можна знайти в додинастичну епоху.

За їхніми річними кільцями можна визначити кількість і розміри повеней Нілу, від яких залежить благополуччя Єгипту. Коли повінь велика – урожай рясний. Якщо вона слабка – у країні недорід і голод. Пригадуєте біблійну історію про Йосипа за життя якого в Єгипті був голод?

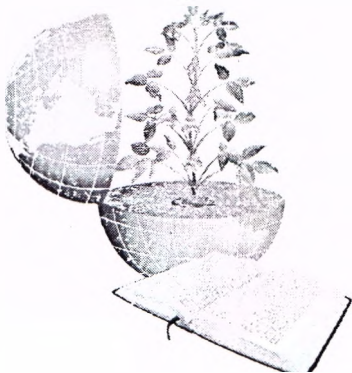
Річні кільця, як явище на яке безпосередньо впливає довкілля, свідчать про правдивість історії Йосипа. Хронологічно продаж Йосифа братами у єгипетську неволю і пізніше переселення туди патріарха Якова відбулися за 18 століть до Різдва Христового. Деякі історики встановлюють точну дату переселення Якова, а саме 1825 рік до н. е. Цікаво, що за фараонів XII династії, зокрема за Аменемхета III, який царював у ті роки, мережу штучного зрошення було значно розширено й удосконалено. Вочевидь, спеціальні чиновники стежили за висотою підйому води в Нілі, бо державна влада напевно усвідомлювала, яке величезне значення для господарського життя країни мала система штучного зрошення, дія якого цілком залежала від кількості води в Нілі.

Особливо великі роботи в цей період проводили у Фаюмському оазисі, де знаходилося велике водосховище, назване греками Мерідовим озером. Озеро з'єднувалося каналом зі шлюзами, і ця система давала можливість регулювати зрошення дуже великої площі Фаюмського оазису.

Отже, якби була можливість дослідити багатющі єгипетські колекції Британського та Каїрського музеїв, безсумнівно, знайшли б ще низку речей, що закарбували на собі події, описані в останніх розділах книги Буття. Загалом історія підтверджує, що за часів панування 13–18 династій фараона (а це час перебування в Єгипті єврейського народу) було сім повеней і сім великих неврожаїв. Тож історія Йосипа була записана ще й мовою дерев.

ГОЛОНАСІННІ.

Різноманітність і значення голонасінних.

Історія про Ноя і потоп.

(фрагмент уроку в 6 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

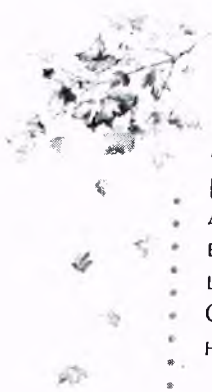
Зроби собі ковчега з дерева гофер. З перегородками зробиш ковчега, і смолою осмолиш його ізсередини та ізнадвору (Бут. 6:14).

Досі точаться суперечки, що ж це за дерево «гофер».

Більшість тлумачів Священного Писання вважають, що це міг бути кипарис або кедр. Давня назва кипарису має фонетичну подібність із давньоєврейським словом «гофер». Кипарис уважався найміцнішим та найтвердішим деревом та одним з найменш підвладних гниттю і червоточині. Дерева, які називаються сьогодні кипарисами, були улюбленим матеріалом для будівництва кораблів у фінікійців і Олександра Македонського. Є відомості про двері і стовпи з кипариса, які простояли 1100 років. Хоча деякі стародавні рабини стверджують, що для побудови ковчега використано кедрову деревину, через її легкість, твердість і значну смолистість, більшість критиків погоджуються в тому, що це також міг бути кипарис. Отже, до рослин, які в Біблії могли бути названі деревом «гофер», належать: кедр, кипарис, ялина, сосна та ін. хвойні.

В одній із статей Вікіпедії висловлена думка про те, що ковчег був побудований із деревини акації (дерево шиттим, івр. אֲכַצְיָהוּ), найбільш поширеного в пустелі навкруги Червоного моря. У Грузії вважають, що дерево гофер нішо інше, як самшит. Останні дослідження

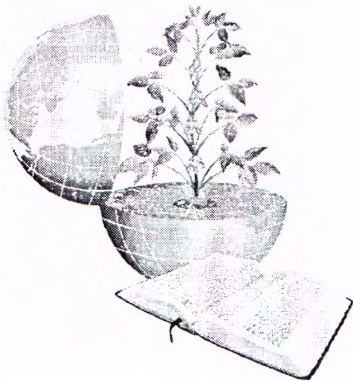

американських вчених просто вражають. Корінь арамейського слова «гофер» означає «клесна деревина» (шари деревних плит склеюють між собою для додаткової міцності). Такий «клей» був смолою, виготовленою з деревного соку. Методи конструкцій, використані Ноем для побудови ковчега, відомі. Сьогодні їх використовують для зміцнення різноманітних конструкцій.

Біблія на уроках біології

10

ЛИШАЙНИКИ

(фрагмент уроку в 6 класі)

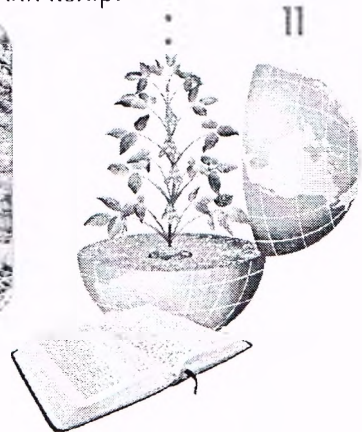

Біблійний
вірш до
теми:

І промовив Господь до
Мойсея: Ось Я спустатиму
вам дощем хліб із неба, а на-
род виходитиме й щоденно
збиратиме, скільки треба на
день, щоб випробувати його,
чи буде він ходити в Моєму
Законі, чи ні (Вих. 16:4); І на-
звав Ізраїлів дім ім'я тому:

манна. Вона була, як коріяндрове насіння, біла, а смак
її, як тісто в меду (Вих. 16:31)

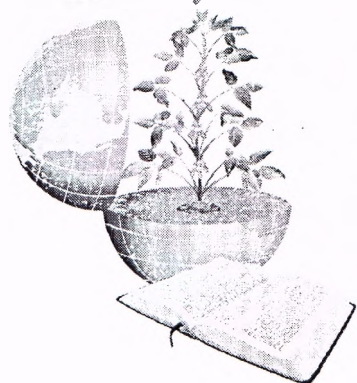
Манна небесна (івр. מַן) – згідно з Біблією, їжа, яку Бог послав народу Ізраїля, коли в нього закінчилися харчі після виходу з Єгипту. Про манну оповідають Книга Вихід (16:13–27) та Книга Числа. Манна випадала вночі 6 днів на тиждень. Її можна було збирати після того, як зникала роса. Насправді ж «манна небесна» – це звичайнісінький лишайник, розповсюджений у пустелях північної Африки, і південно-західній частині Азії. Дослідники мають сумніви, що це за вид лишайника, оскільки під біблійний опис підходить два види. Одні стверджують, що це – леканора їстівна – дивовижний лишайник, що покриває камені сірою плівкою, яка на зломі має чисто білий колір.

У часи голоду жителі пустелі збирають його, товчуть, з отриманої муки печуть хліб, смак якого нагадує пшеничний. Зрілі шкірочки леканори розтріскуються, згортаються в кульки, які відстають від каменів. Вітер підхоплює їх і переносить на значні відстані. Так можуть з'являтися купи чудесної манни там, де їх не було. Можуть змивати лишайник і дощі. Щодо назви, то ізраїльтяни дуже здивувалися, коли вперше побачили манну. «Ман ху? (Що це?)» – питали вони один в одного. Звідси і назва цього дивовижного лишайника.

Інша група вчених вважає, що йдеться про аспіцилію їстівну (*Aspicilia esculenta*), яку ще називають «лишайниковою манною». Живе цей лишайник також у пустелях, степах, посушливих гірських регіонах. Сірі чи бурі грудочки аспіцилії переносить вітер або дощі.

Відомо і ще про один вид «манни небесної», але це вже не лишайник, а вічнозелена рослина – тамариск. Навесні він виділяє солодкувату рідину, яка швидко застигає на повітрі у вигляді білих кульок, які за смаком нагадують хліб із медом. Місцеві бедуїни збирають ці білі кульки, як ми збираємо ягоди, до 1–1,5 кг за день. Цього достатньо, щоб вгамувати голод. А в арабських містах вуличні продавці виставляють солодку смолу тамариска під назвою «ман».

РІЗНОМАНІТНІСТЬ КВІТКОВИХ РОСЛИН.

Значення рослин для існування життя на планеті Земля. Значення рослин для людини (фрагмент уроку в 6 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

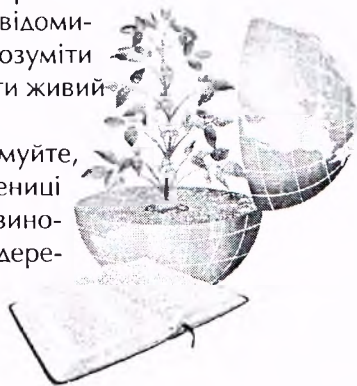
І сказав Бог: Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, нехай буде на їжу це вам! (Бут. 1:29).

У Біблії згадано понад 100 різних рослин. Але тільки сім провідних аграрних культур плекали наші давні предки. Та це не завадило єгиптянам, грекам і римлянам побудувати міцні держави, створити шедеври мистецтва. Богу приємні всі – від прекрасної пальми й до лихого бур'яну.

За зміною подій ми часом не помічаємо присутності дерев і трав, які оточують нас. Віддати їм належне допомагає Біблія. Серед рослин, які згадують у Біблії, лише дві не можуть бути досліджені за окремими напрямками. Це дерево життя та дерево пізнання добра і зла. Вони створені дня шостого, після людини і, власне, задля неї.

Біблійні рослини заслуговують на особливу увагу як ровесники давніх епох і свідки неповторних історичних подій. Вони допомагають нам усвідомити зв'язок античної доби зі сучасністю, зрозуміти моральні проблеми наших предків, відчутти живий глини історії.

У книзі пророка Йоїла читаємо: «Сумуйте, хлібороби, виноградарі, ридайте по пшениці та по ячмені: пропали жнива в полі! І виноградна лоза висхла, смоківниця зів'яла; дере-

во гранатове та й пальма, і яблуня – всі дерева у полі повсихали...».

У земному житті нас оточує чимало рослин, які «символізують різні події чи явища, мають негативне чи позитивне значення: троянда, нарцис чи лілія асоціюються з символом краси, полин чи терен – з гіркою душевною, терпкістю неприємностей (в теологічному значенні терен, як і осот, купина, мають причетність до тих, хто не чує Божого слова), виноград – символ самого Ісуса, гірчиця – царства небесного»¹.

Найпершою з рослин у Біблії названо **смоківницю**, чиє листя правило Адамові з Євою за «одяг»; після неї згадані **тернина** й **осот**, тобто бур'яни, що заважатимуть людям здобувати свій гіркий хліб. Земля й справді нерідко родить бур'яни замість хліба – це залежить від того, як її любимо та обробляємо. Дивуємось іншому: якщо походження бур'янів добре відоме, бо всі вони є звичайними рослинами і трапляються не тільки на полях, а й у дикій природі, то родовід багатьох головних культурних рослин залишається таємничим.

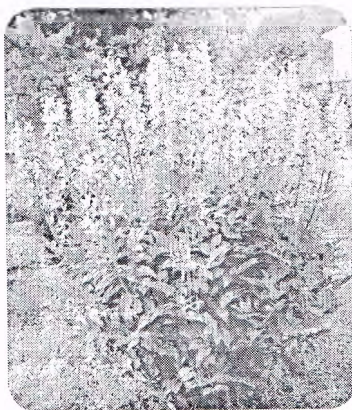
Аналіз біблійних текстів підтверджує високий рівень природничих знань в античних країнах Середземномор'я, на Близькому Сході, в Індії. Це відповідає сучасним науковим уявленням про генетичні центри походження культурних рослин та про їхнє поширення в світі. Надихаючи митців, Книга Книг підносить їхню творчість на всесвітній рівень. Нас дивують фрески Сікстинської капели та скульптура Мойсея, створені геніальним Мікеланджело. Враження посилюється тим, що постаті людей, які говорили з Богом, близькі й

¹ Маєрук В. Чернівецькі науковці дослідили біблійні рослини [Електронний ресурс] / Валентина Маєрук // Вісник. – 2010. – Режим доступу : <http://a.visnyk.lutsk.ua/2010/04/28/9948/>.

співзвучні нам своєю земною природністю. А пізнаючи знайомі рослини, краще розуміємо Біблію. Тому Іван Франко в поемі «Мойсей» зарахував до біблійних рослин кедра, пальму, троянду та дуба, ще й не згадану у Святому Письмі слов'янську березу й оспіваний в українських піснях дикий терен. Деякі описи рослин, згаданих у Біблії, дадуть нам краще уявлення про чудовий світ, який нас оточує.

Неопалима купина. Дерево, що палало перед Мойсеєм (Вих 3:–22), можна побачити навіть сьогодні. Шоправда, у нас це дерево з родини рутових – ясенець (*Dictamnus albus*). Це мешканець Середньої і Південної Європи, Сибіру та Кавказу; на сході ареал рослини досягає гімалайського високогір'я і має своє символічне значення. Ясенець – трав'янистий багаторічник з щільним перистим листям і кистями білих або рожевих квітів з довгими виступаючими тичинками.

Рослина виробляє летючі легкозаймісті речовини – ефірні масла. У погожі літні дні вони випаровуються з листя і квітів в такій кількості, що стає видно як світиться «аура», особливо помітна при бічному освітленні. Якщо піднести запалений сірник, то летючі пари згоря-

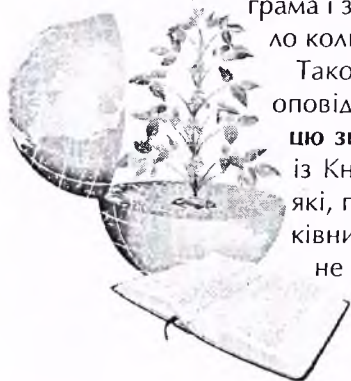
ють з яскравим спалахом, не завдаючи шкоди рослині. У Європі він отримав імена «палаючого куша» і «свічки Господньої». Деякі коментатори Біблії вважають ясенець тим самим «палаючим терном», проте в Аравії, Єгипті і на Близькому Сході він не трапляється, тому таке припущення безпідставне.

На Русі в старовину ясенець садили біля храмів як символ Пречистої Діви, однак зараз ця дивовижна рослина стало рідкістю. В Індії ясенцю поклоняються парси – нащадки зороастрійців – вогнепоклонників. Відомий ясенець і в Європі. Його здавна вирощують в садах як декоративну і пряно-смакову рослину (листя має приємний лимонний запах).

Проте це не єдина версія «дива Господнього». За іншою, горіння як такого й не було, а лише ілюзія: така рослина, як сenna, чи касія вузьколиста, у період масового цвітіння схожа на куш, що палає. Квіти настільки густо вкривають гілки, що здається, ніби вони горять.

Карат і фіга. А от плоди ріжкового дерева, на думку багатьох дослідників, споживав Іван Христитель, коли перебував в пустелі (хоча, за Біблією, то була сарана). У деяких країнах із цих плодів випікають хліб, але зазвичай їх використовують як корм для свиней. Плодами саме цього дерева хотів наповнити собі шлунок блудний син із притчі. Наукова назва ріжкового дерева – цератонія. Вона пов'язана з каратом, адже його насіння має точну вагу – 0,18 грама і завдяки цій унікальній властивості слугувало колись еталоном ваги.

Також часто на сторінках Біблії трапляються оповіді, де згадано **фігове дерево, або смоківницю звичайну**. Найвідомішою з них є розповідь із Книги Буття, де йдеться про Адама та Єву, які, побачивши свою наготу, саме з листя смоківниці зробили собі опаски. Широке, порізане листя смоківниці, або фігового дерева,

уражає різноманітністю. На одній гілці воно може бути п'ятилопатевим, на іншій галузці того ж дерева – трилопатевим або навіть цілісним, іноді з півметра завбільшки. Ця культурна рослина відома з прадавніх часів, навіть була оспівана Гомером! В «Одісеї» бачимо смоківницю в казковому саду Алкіноя. А щоб рідний батько впізнав Одісея після повернення додому, герою довелося нагадати татові про його подарунки – сорок смоківниць та інші плодові дерева, кожне з яких мало власне ім'я («Одісея» 7 та 24 пісні). Так Гомер засвідчив, що в X–XII століттях до Р. Х. смоківниця була вже звичайною рослиною на теплих берегах Егейського та Йонічного морів.

Понад три тисячі років тому її привезли до Європи з Єгипту або Аравії. Античний ботанік Теофраст у IV ст. до Р. Х. підтвердив, що греки шанували фігові дерева й найкращим із них навіть давали імена. Неплідні ж рослини стародавні садівники знищували. Завдяки цілеспрямованому відбору виведено багато різноманітних сортів, які родять від початку літа аж до зими.

Густий затінок цього дерева, як і затінок платанів, на Сході дуже цінують. Говорячи, що хтось сидить під смоківницею, мають на увазі його душевний спокій, миролюбний стан. Побачивши Натанайла під таким деревом, Христос покликав його до себе в науку, і той став одним із апостолів.

Оливкове дерево. Усі, мабуть, пам'ятають сад Гетсиманський, у якому Христос молився і де Його зрадив Юда. Так-от, сад цей був оливковий (дерево, з якого збирають оливки, має назву маслина, або оливкове дерево). До речі, маслини живуть до 1000 і більше років, тому можна припустити, що оливкові дерева, які сьогодні ростуть у саду Гетсиманському, є німими свідками молитви Ісуса Христа. Шанують цю рослину й араби. Існує арабська легенда, яка розпо-

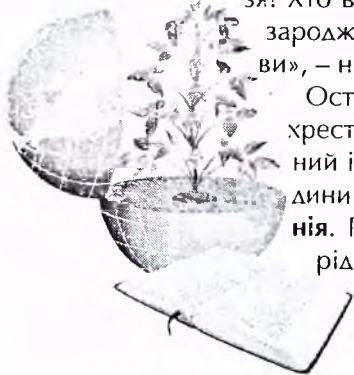

відає про смерть пророка Мухамеда: на знак жалоби всі дерева скинули своє листя, а маслина – ні, адже вона – вічнозелена. Цим їй дорікали, на що рослина відповіла: «Ви, сестри, тільки волосся своє втратили, а в мене серце розірвалося». Так легенда пояснює, чому в старих маслин глибоко розсічена кора.

Виноград. Перші писемні згадки про нього походять із Стародавнього Єгипту. Вік винограду – чотири тисячі років до нашої ери. У Біблії виноград посідає особливе місце. Про його важливість свідчить хоча б те, що саме виноград Ной посадив першим після потопу. Однак у Біблії зазначено, що споживати його треба в міру. «Людина, котра вип'є трошки вина, стає схожою на пташку, більше – отримує сміливість лева. А коли вип'є забагато, то стає дурною, як осел», – застерігає народна мудрість. Метафора виноградних садів і виноградної лози чітко простежується впродовж усього Святого Письма. Сади виноградні – це віряни, котрі зібрані в лоно Церкви. Ісуса ж зображають виноградною лозою, віттям якої є кожен з нас. «Я правдива Виноградина, а Отець Мій Виноградар. Усяку галузку в Мене, що плоду не приносить, Він відтинає, але всяку, що плід родить, обчищає її, щоб рясніше родила. Через Слово, що Я вам говорив, ви вже чисті. Перебувайте в Мені, а Я в вас! Як та вітка не може вродити плоду сама з себе, коли не позостанеться на виноградині, так і ви, як в Мені перебувати не будете. Я Виноградина, ви галуззя! Хто в Мені перебуває, а Я в ньому, той рясно зароджує, бо без Мене нічого чинити не можете ви», – навчає Ісус (Івана 15:1–5).

Останні дослідження науковців свідчать, що хрест, на якому розпинали Ісуса, був зроблений із деревини рослини, яка належала до родини соснових. Це могла бути навіть **сосна-пінія**. Про це дерево в Святій Книзі згадується рідше. Євреї використовувать гілки сосни для

будівництва наметів, під час святкування кучок – дня виходу з єгипетської неволі.

Ті, хто читав Біблію, мабуть, знайти згадку про **гірчицю**, яку порівнюють із Царством Божим. У нашому кліматі гірчиця не виростає і до двох метрів, а в біблійних краях сягає чотирьох!

У католицькій Європі найбільше почетею дістається **лілії білій** (*Lilium candidum*). Батьківщина цієї квітки – Близький Схід. Зображення білої лілії трапляються у фресковому розписі Криту (близько 1550 р. до н. е.), де вона була символом родючості й втіленням богині – покровительки моряків і мисливців. Гомер писав про лілії як про символ чистоти й благородства. У дикому вигляді вона й зараз трапляється в Греції, Туреччині, Сирії та Лівані, де росте на прибережних схилах. Від інших видів лілій відрізняється сліпучою, майже неприродною, білизою пелюсток (чистий білий колір – велика рідкість у природі). У біблійні часи зрізані квіти лілій приносили в храм, оскільки вважали, що їхня білизна сприяє молитовному зосередженню.

За християнськими переказами, коли архангел Гавриїл з'явився до Діви Марії з благою звісткою, він тримав у руках лілію. Православна Церква в молитвах називає Марію «Сладкоуханний Крін» (грецькою і церковнослов'янською «крін» – лілія) та «Нев'янучий Колір», бо Вона «світиться чистотою і світлом дівочтва». У Європі лілія стала символом цнотливості, її назвали «лілією Мадонни». У святих місцях Палестини, пов'язаних з ім'ям Діви Марії, традиційно ставлять вази з білими ліліями. Як символ Богоматері, лілію вирощують при храмах по всій Європі.

До речі, в Україні з лілією як символом Богоматері пов'язана низка див. Зокрема в Красногірському чоловічому монастирі (м. Мукачево, Закарпаття) біля образу Богоматері

«Всіх скорбящих радість» уже кілька років розцвітають засохлі квіти лілії.

Офіційно таке диво зафіксоване на острові Кефалонії (Греція) та в Україні у Красногірському монастирі (Закарпатська обл.) та с. Кулевча (Одеська обл.).²

Мандрагору в Біблії згадують не раз. Зокрема, у Книзі Буття: *І пішов Рувим за тих днів, коли жато пшеницю, і знайшов на полі мандрагорові яблучка, і приніс їх до Лії, матері своєї. І сказала Рахіль до Лії: Дай мені з мандрагорових яблучок сина твого!* (Бут. 30:14) та Пісні пісень: *Видадуть пах мандрагори, при наших же входах всілякі коштовні плоди, нові та старі, що я їх заховала для тебе, коханий ти мій!* (Пісня пісень 7:14). Той, хто читав Біблію, мабуть, думав, що це якась не бачена, вигадана рослина. Проте це не так, ця рослина насправді існує і доводитьсь «рідною сестрою» всім відомої картоплі. Її листки утворюють розетку, корінь потовщений, розгалужений, іноді нагадує фігуру людини, через що в середньовіччі мандрагорі приписували магічну силу. У природі трапляється в Середземномор'ї.

² Павлюк О. Ікона, в якій... розцвітають сухі лілії, змілює хворих [Електронний ресурс] / Олена Павлюк // Вісник і К. – 2017. – Режим доступу : <http://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/zakarpattya/28760/>.

Систематичне положення

Надцарство: Ядерні

Царство: Рослини

Відділ: Покритонасінні

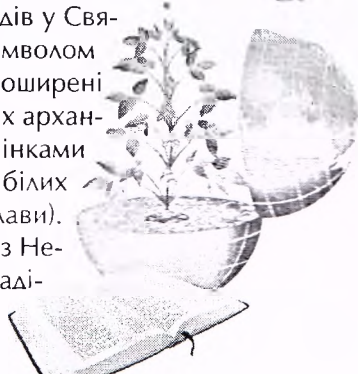
Клас: Дводольні

Родина: Пасльонові

Рід: Мандрагора

Вид: Мандрагора лікарська

Троянда витіснила древню лілію, зайнявши її місце у фресках та іконах. В Європу троянда потрапила з хрестоносцями, які поверталися з походів у Святу землю. Ця квітка стала в католиків символом Марії. У середньовічній Німеччині були поширені красиві апокрифічні історії, в одній з яких архангел Гавриїл увінчав Богородицю трьома вінками з троянд: з червоних (символ її радості), з білих (символ страждань) і з жовтих (символ слави). Німецькі живописці зображували Марію з Немовлям в оточенні трояндових вінків, наді-

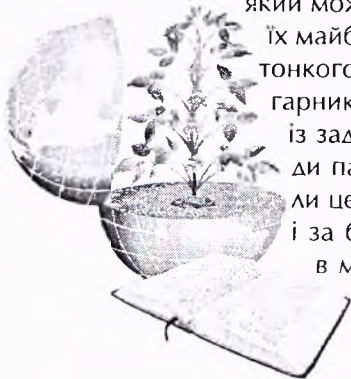
лених символічним змістом. Легенди з'єднували з її ім'ям безліч інших прекрасних квітів, але розповідь про всіх них вийшла би дуже довгою.

Європейським «нововведенням» у християнську рослинну символіку слід уважати різдвяну **ялину**, прикрашену на верхівці Віфлеємською зіркою та іграшками з на гілках, які символізують подарунки волхвів

Поповнився список християнських рослин-символів і з освоєнням місіонерами Америки. Оранжевий квітка **пуансеттія** (або «різдвяна (Віфлеємська) зірка») – родом із Мексики. У країнах Західної Європи вона стала незамінним учасником різдвяних свят. За мексиканською легендою, вона з'явилася на місці простого букетика польових квітів, який із благочинням поклала на вітар у різдвяний вечір одна бідна дівчина. У Мексиці пуансеттію називають «квітка Святої ночі».

Один із видів центральноамериканських **орхідей** назвали «святим духом». У центрі цієї хитромудрої квітки – утворення, схоже на білосніжного голуба. Ця орхідея стала національною квіткою держави Панама.

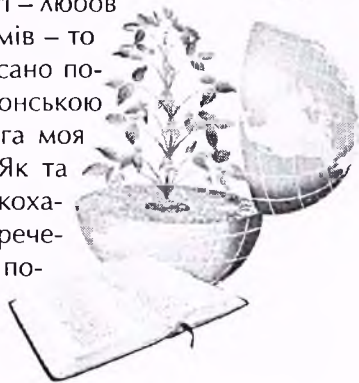
Витка рослина **пасифлора** (родом із Центральної Америки) отримала свою назву, яка з іспанської означає «страсті Христові», ще в XVI столітті. Коли місіонери-єзуїти вперше вступили на землю, завойовану конкістадорами, вони стали шукати знак згори, який можна було б витлумачити як благословення їх майбутньої діяльності. І знайшли його в образі тонкого в'юнка, який покривав прибережні чагарники. Незабаром ченці побачили, що індіанці із задоволенням їдять жовті грушоподібні плоди пасифлори. Обрадувані місіонери прийняли це за прояв «духовного голоду» аборигенів і за бажаний знак того, що католицизм стане в майбутньому релігією цього нового світу.

Сьогодні пасифлора – поширена кімнатна рослина, а плоди її тропічної родички під назвою **гренаділла** їнуються гурманами.

Нам здавна знайома ніжна **верба** – слов'янський символ весни і вокреслої природи. Але чи всі знають, що в християнській культурі верба – це «райське дерево»? У цьому значенні вона рівнозначна біблійній пальмі. Уявлення про дерева раю відомі багатьом народам. В Елладі райськими деревами вважалися яблуня й олива. Кельтська назва раю – Авалон – перекладається як «країна яблук». Принесення в дар райської гілки герою або царю було символом їхньої посмертної нагороди. У християнстві роль «райського ключа» перейшла до пальмової гілки, яку вручив архангел Гавриїл Богоматері за три дні до її успіння – на знак торжества вічного життя над тілесною смертю. Жителі Єрусалиму кидали пальмові гілки під копита білого віслюка, на якому в'їхав у місто Ісус. На Русі пальмові гілки були замінені гілочками верби. У Вербну неділю квітучі вербові прутики освячують у православних храмах, а саме дерево в недалекому минулому садили в головах могил як символ воскресіння, торжества життя над смертю, надії на зустріч в прийдешньому Царстві Божому.

Широке метафоричне використання краси рослинного світу надає загадковості і неповторності соломоновій «Пісні над піснями». Тут алегорично передано любов Бога до народу свого – Ізраїля, також любов Христову до Церкви своєї, нарешті – любов Соломона і нареченої. «Бруси наших домів – то кедрини, стелі в нас – кипариси», – описано поетом. Далі наречених порівняно з саронською трояндою, долинною лілеєю: «Як подруга моя поміж дівами, так лілея між тереном. Як та яблуня між лісовими деревами, так мій коханий поміж юнаками». У часи дозвілля наречена згадує: «Зійшла я в оривий сад, щоб по-

глянути на пуп'яночки при потоці, щоб побачити там чи гранатові яблука порозшвітали?». Продовжуючи ту ж метафору, цар уподібнює наречену розкішному екзотичному саду, у котрому виростають рідкісні й цінні рослини, що може бути символікою родючості, і в той же час – рідкісних душевних достоїнств. Цікаво знати, що плоди гранатового дерева були делікатесом у біблійські часи, а пахучий горошок – шафран – виготовляли з рослини сімейства кипарисових, корицю – з кори коричневого лавру. Іще наречена уподібнює нареченого кисті каперу – духмяних квітів, що ростуть гронами, схожими на виноградні. Кипер імовірно був насаджений у садах Соломона, розмішених біля західного берега Мертвого моря.

Найбільша група рослин, згаданих у Біблії – це **злакові і бобові рослини**. Хлібні злаки – це хліб насущний, який є джерелом життя кожної людини. Упродовж тисячоліть людство вживає хліб у їжу, годує ним свійських тварин і птицю. До хлібних злаків належать: пшеницю, ячмінь, жито, овес і просо. Крім злакових зернових культур в Святому Письмі згадані й злакові трави, які поїдають тварини як сіно. Здавна всі звичаї, обряди і традиції українського народу пов'язані з хлібом, землею, природою. Наш народ – це народ хлібороб, який споконвіку займався вирощуванням хліба, а всі свята не обходилися без короваю, хліба, калача, паски, куті. До кожного свята – була своя посвята. У всіх релігійних і обрядових святах використовувалися снопики, вінки, короваї та хліб.

Крім злаків у Святому Письмі згадана також бобові рослини, які використовують як харчові продукти: *А ти візьми собі пшениці та ячменю, і бобів та сочевиці, і проса та вики, і даси їх до одного посуду, і зробиш із них собі хліб, за кількістю днів, що лежатимеш на боці своєму, три сотні й дев'яносто дев'ять день будеш те їсти* (Єзекіїль 4:9).

З-поміж інших рослин, про які йдеться в Біблії, основною групою можна вважати **овочеві рослини** – основу вегетаріанського та дієтичного харчування, великих і малих постів : цибуля, часник, дині, огірки, пір, овощеві коренеплоди (хрін, морква й буряк). Деякі овочі існують і як лікарські рослини: петрушка, селера, морква, буряк, часник, цибуля та хрін.

Пряні рослини (у Біблії йдеться про пахоші) або **духонні приправи**. Ці рослини ми тепер називаємо ефірно-олійні, або такі, що мають приємний запах і використовуються як спеції до страв. Сюди належать:

1. Аніс.
2. Кориця.
3. Кмин.
4. Фенхель.
5. Хрін.
6. Кріп.
7. Майоран.
8. Гірчиця.
9. Коріандр.
10. Лавр.
11. Перець.

Також у Біблії згадано **дерева і куші**, які можна поділити на дві великі групи – фруктові або плодові, хвойні і дикоростучі листяні.

Фруктові дерева:

1. Гранатове дерево.
2. Інжир.
3. Фінікова пальма.
4. Мигдаль.
5. Яблуневе дерево.

Хвойні дерева:

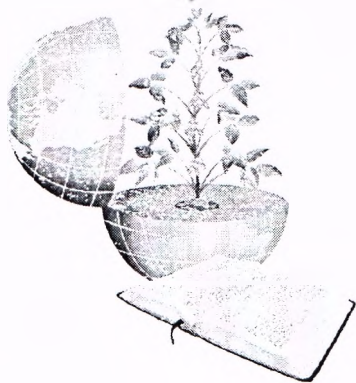
1. Сосна.
2. Кедр.
3. Кипарис.
4. Ялиця.
5. Піхта.

Листяні дерева:

1. Акація.
2. Дуб.
3. Тополя.
4. Верба.
5. Ладан.
6. Мирт.

З-поміж **лікарських рослин** у Біблії трапляються згадки про алое, льон, іссоп, блават (волошки), ричину, кмін, вербу, піхту, дуб, лілію. З **квіткових рослин** у Біблії називають кактуси, алое, інжир, пальми, мирт. Деінде згадують у Святому письмі й **колючки**: чортополох, кактуси, колючі куші, терен, із якого люди сплели вінок Ісусу Христу на голову.

РОЗМНОЖЕННЯ ОРГАНІЗМІВ

(фрагмент уроку в 9, 11 класах)

Біблійний
вірш до
теми:

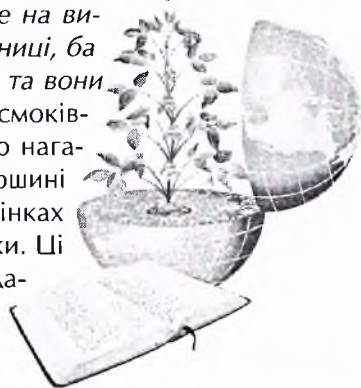
А наавтра, коли вони ви-
йшли з Віфанії, Він зголоднів
був. І, побачивши здалека фі-
гове дерево, вкрите листями,
Він підійшов, чи не знайде
на ньому чого. І, прийшовши
до нього, не знайшов нічого,
крім листя самого, не пора
бо на фіги була. І озвався Ісус

і промовив до нього: *Щоб більше ніхто твого плоду не з'їв аж повіки! А учні Його все те чули (Мр. 11:12–14)*

У християнській свідомості широко функціює алгорія «неплідна смоківниця», яка виникла на основі оповіді євангеліста Марка. Загалом же невибаглива смоківниця родить шороку; її соковиті, схожі на груші плоди виростають у пазухах листків без будь-якої ознаки квіткування. Цей феномен здавна дивував, увівши в оману навіть великого вченого, знавця рослин, автора класичного твору «Система природи» Карла Ліннея, аж поки ботаніки ХІХ ст. не знайшли пояснення. Річ у тім, що запилення й утворення насіння в смоківниці відбувається приховано, а сам плід може вирости й без цього. Отже, могло бути неплідним лише «нікчемне» дерево, яке не виконувало свого призначення: «Я так хотів би з них врожай зібрати, – слово Господнє, – але на винограді нема грон, ані смоков на смоківниці, ба й листя – і те зів'яло. Дав я їм (заповіді), та вони їх топчуть» (Єр. 8, 13). Існує два типи смоківниць. У першого в суцвіттях-сіконіях, що нагадують порожню грушу з отвором на вершині (квітки розташовані на внутрішніх стінках суцвіття), знаходяться тільки жіночі квітки. Ці дерева називають фігами, і саме вони да-

Ганна Опанасюк

27

ють їстівні плоди – смокви. У другого типу в сіконіях є і чоловічі (тичинкові), і жіночі квіти. Такі дерева називають капріфігі. Вони не дають їстівних плодів, оскільки в порожнинах їх суцвіть поселяються оси-бластофаги, які переносять пилок із чоловічих квіток капріфігі в суцвіття фіг. Так зав'язують плоди сорту, що походить з малоазійського регіону (Смирнський). Сорти смоківниць, що походять з Південної Європи (адриатичні), зав'язують плоди без жодного запилення (партенокарпічні – подібно безсім'яним грушам та винограду киш-миш).

Вирощуванням смоківниць люди займаються з глибокої давнини. Вік одного з давньоєгипетських барельєфів зі зображенням збору фіг – близько чотирьох тисячоліть. Стародавні землероби знали про те, що в капріфігі живуть оси, але не здогадувалися про їхню справжню роль. Спосіб плодоношення смоківниць видавався їм надприродним – уважали, що ці дерева взагалі не цвітуть. Проте, ґрунтуючись на попередньому досвіді, розвішували зв'язки капріфігі в кронах смірнських смоківниць. Цілком можливо, що прокляте Ісусом самотнє придорожнє дерево з притчі про безплідну смоківницю належало до малоазійського типу і не плодоносило через відсутність ос-запилювачів.

Образ безплідної смоківниці є в Іоанна Хрестителя: «Всяке дерево, що не приносить плоду, зрубують і кидають у вогонь», тобто в прийдешнє Царство Боже увійдуть лише ті, хто «створить гідні плоди покаяння».

РОЗДІЛ II.

ТВАРИНИ БІБЛІЇ

На сторінках Біблії згадано дуже багато тварин. У ті далекі часи люди доглядали віслуків, корів, овець, утримували коней. У лісах водилися дикі звірі: пантери, вовки, шакали, лисиці, лосі. Найчастіше в Святому Письмі трапляються розповіді про верблюда, вівцю, голуба, осла, змію, жабу, комара, сарану, коня, вола, лева та інших. Названих тварин можна поділити на дві групи. До першої належать вівця, голуб, осел, кінь – символи миру, працелюбності. До другої – змія, жаба, сарана – символи гріха, Божої кари. Лише одну тварину не згадано в Біблії – кішку.

РЕПТИЛІЇ

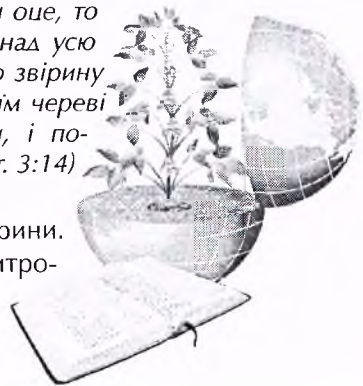
(фрагмент уроку в 7 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

Але змій був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив (Бут. 3:1); І до змія сказав Господь Бог: За те, що зробив ти оце, то ти проклятіший над усю худобу, і над усю звірину польову! На своїм череві будеш плазувати, і по-рох ти їстимеш у всі дні свого життя (Бут. 3:14)

Ще в Едемському саду жили різні тварини. Але детально йдеться лише про одну – хитрого й підлого змія (Буття 3 розділ).

Пізніше про змію також неодноразово згадують на сторінках Біблії, зокрема коли йдеться про чудеса Господні: «А коли врятувалися ми, то довідалися, що острів той зветься Меліта. Тубільці ж нам виявили надзвичайну людяність, бо вони запалили огонь, ішов бо дош і був холод, і прийняли нас усіх. Як Павло ж назбирав купу хмизу та й поклав на огонь, змія вискочила через жар, і почепилась на руку йому... Як тубільці ж угледіли, що змія почепилась на руку йому, зачали говорити один одному: Либонь цей чоловік душогуб, що йому, від моря врятованому, Помста жити не дозволила! Він струснув ту звірюку в огонь, і ніякої шкоди не зазнав! А вони сподівалися, що він спухне або впаде мертвий умиць. Коли ж довго чекали того та побачили, що ніякого лиха не сталося з ним, думку змінили й казали, що він бог...» (Дії 28:1–6).

Також у Біблії змія є символом Сатани: І стала на небі війна: Михаїл та його Анголи вчинили зо змієм війну. І змія воював та його анголи, та не втрималися, і вже не знайшлося їм місця на небі. І скинений був змія великий, вуж стародавній, що зветься диявол і сатана, що зводить усесвіт, і скинений був він додолу, а з ним і його анголи були скинені (Об'явлення 12:7–9).

Народ також не дуже доброзичливо ставився до плазунів, що знайшло своє відображення у фольклорі: «Як не вкусить, то засичить», «Шебече, як соловейко, а кусає, як гадюка», «У гадюки нема іншої науки, як кусати».

КОМАХИ, ЗЕМНОВОДНІ БІБЛІЇ (фрагмент уроку в 7 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

І простяг Мойсей свою палицю на єгипетську землю, і Господь навів східній вітер на землю, цілий день той і цілу ніч. Настав ранок, і східній вітер наніс сарани! І найшла сарана на всю єгипетську землю, і залягла в усім єгипетським краї, дуже

багато! Перед нею не було такої сарани, як вона, і по ній не буде такої! І покрила вона поверхню всієї землі, і потемніла земля! І поїла вона всю земну траву та ввесь плід дерева, що град позоставив. І не зосталось ніякої зелені ані на дереві, ані на польовій рослинності в усім єгипетським краї! (Вих. 10:13–15); А оце вам нечисте серед плазунів, що плазують по землі: кріт, і миша, і ящірка за родом її, і ховрах, і шур, і слимак, і їжак, і тхір (Левит 11:29–30).

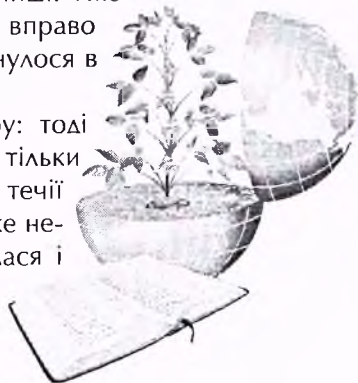
Комарі, сарана, мухи, жаби описані в Біблії як кара Божя, яку посилає Господь на Єгипет і його народ. За сараною навіть закріпилася стійка назва-перифраз «кара єгипетська»: (Вих. 10:13–15).

Ніч сарана проводить в заціпенінні, а вранці, коли сонце сходить, відігрівається. Комахи виповзають на сонячні містечка, лізуть по стеблах вище. Деякі вже відігрілися і полетіли. Злітають і інші. Уже немов клубочиться земля: в'ється згряя і вправо і вліво. Ось всі полки відігріли та потягнулося в небо, ніби дим степової пожежі.

Зазвичай стартує сарана проти вітру: тоді аеродинаміка полегшує підйом. Але, як тільки згряя набере висоту, сильні повітряні течії підхоплюють її і несуть зі собою. І тут уже неважливо, якого курсу згряя дотримувалася і

Ганна Опанасюк

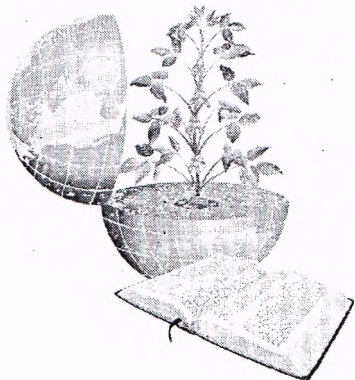
31

куди прагнула. Найближча область низького тиску (або який-небудь пункт на шляху до неї) буде місцем її приземлення. Якщо сарана летить на невеликій висоті і при не дуже сильному вітрі, який не змусить її зробити розворот, то трапляється, що комахи мандрують і під кутом до вітру. Це не раз бачили. Але, ймовірно, такі польоти мають лише місцеве значення.

РИБИ БІБЛІЇ

(фрагмент уроку в 7 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі (Бут. 1:26);
Ти ж маєш людей, як у морі

тих риб, немов ту черву, що пана над нею нема. Усе це грабіжник витягує вудкою, своїм неводом тягне оце, та збирає оце в свою сітку, тому тішитись він та радіє (Авакум 1:14–15).

У ранньому християнстві **риба** була прийнята як символ Христа багатьма отцями церкви. Знак риби був першою монограмою Христа. Грецька абrevіатура ІХТІОС – ім'я Ісуса, яке читається як «риба». Саме брати-рибалки стали першими учнями Ісуса, який сказав їм, що вони будуть «ловцями людей». Три переплетених риби або три риби з однією головою символізують Трійцю. На сторінках Нового Завіту читаємо, про чуда, які творив Ісус Христос: щоб в серцях людей запалити ще більшу віру він нагодував тисячі людей двома рибинами: «А Ісус їм сказав: Непотрібно відходити їм, нагодуйте їх ви! Вони ж кажуть Йому: Не маємо чим тут, тільки п'ятеро хліба й дві риби. А Він відказав: Принесіть Мені їх сюди. І, звелівши натовпові посідати на траві, Він узяв п'ятеро хліба й дві риби, споглянув на небо, поблагословив й поламав ті хліби, і дав учням, а учні народові. І всі їли й наситились, а з кусків позосталих назбирали дванадцяттеро повних кошів...» (Мт. 14:16–20).

Ганна Огінасіук

33

ПТАХИ У БІБЛІЇ

(фрагмент уроку в 7 класі)

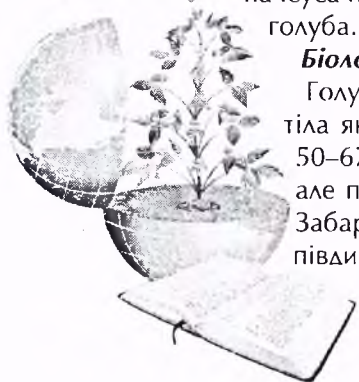
Біблійний
вірш до
теми:

І сталося по сорока днях, Ной відчинив вікно ковчегу, що його він зробив. І вислав він крука. І літав той туди та назад, аж поки не висохла вода з-над землі. І послав він від себе голубку, щоб побачити, чи не спала вода з-над землі. Та не знайшла та голубка місця спочинку для стопи своєї ноги, і вернулась до нього до ковчегу, бо стояла вода на поверхні всієї землі. І вистромив руку, і взяв він її, та й до себе в ковчег упустив її. І він зачекав іще других сім день, і знову з ковчегу голубку послав. І голубка вернулась до нього вечірнього часу, і ось у неї в дзюбку лист оливковий зірваний. І довідався Ной, що спала вода з-над землі. І він зачекав іще других сім день, і голубку послав. І вже більше до нього вона не вернулась (Бут.8:6–12).

Голуб – символ Святого Духа. Згадка про птаха трапляється в Біблії, можливо, найчастіше за всіх інших тварин. Голуба випустив з ковчегу Ной, щоб перевірити, чи закінчився потоп. У Новому Завіті Йосип із Марією приходять у храм, щоб подякувати Господу за новонародженого Ісуса і приносять зі собою дві горлиці й пару голубів. Святий Дух сходить на Ісуса під час хрещення в річці Йордані у вигляді голуба. Голуб є символом чистоти і очищення.

Біологічні особливості

Голуб – це відносно великий птах, довжина тіла якого становить 29–36 см, розмах крил – 50–67 см, вага 265–380 г. Оперення шільне, але при цьому пір'я слабо закріплене в шкірі. Забарвлення мінливе, особливо в міських напівдиких птахів, загалом нараховують 28 різ-

новидів забарвлення. Як правило, голова, шия і груди попелясто-сизі зі зеленуватим, жовтуватим або пурпурним металевим відливом на шиї та грудях. Дзьоб шиферно-чорний, з яскраво-вираженим білуватим кольором восковиці в основі. У голубів, що живуть в умовах дикої природи, тулуб світло-сірий, з білуватим надхвістям і двома виразними темними смугами на зовнішній стороні крил. Крила широкі, загострені. Хвіст закруглений, зазвичай з темним закінченням і білою облямівкою по краях.

Систематичне положення

Надцарство: Ядерні

Царство: Тварини

Тип: Хордові

Клас: Птахи

Ряд: Голубоподібні

Родина: Голубові

Рід: Голуб

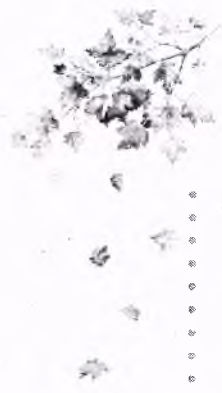
Вид: Голуб сизий

Ластівку згадують у Приповістях Соломонових та в Книзі пророка Ісаї (розділ 38).

Біологічні особливості

Ця пташка одна з найсимпатичніших перелітних птахів. У повітрі ця пташка здійснює запаморочливі акробатичні трюки. Ластівка має яскраве оперення – на спині блискуче чорне пір'я, а черевце біле. Ластівку легко впізнати по яскравому блискучому синьо-сталевому оперенню з фіолетовим відливом і характерній формі хвоста з глибоким розрізом і довгими хвостовими пір'їнами з боків. Улітку, заглянувши під дах хліва, майже завжди можна побачити приліплене до стелі характерне, схоже на чашу гніздо цієї пташки. Восени можна спостерігати за ластівками, що збираються у великі зграї перед відльотом на місця зимування.

Систематичне положення

- Надцарство:** Ядерні
- Царство:** Тварини
- Тип:** Хордові
- Клас:** Птахи
- Ряд:** Горобцеподібні
- Родина:** Ластівкові
- Рід:** Ластівка
- Вид:** Ластівка сільська

Біблія на уроках біології

36

ССАВЦІ БІБЛІЇ

(фрагмент уроку в 7 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

*Віл, або вівця, або коза,
коли вродиться, то буде сім
день під своєю матір'ю, а
від дня восьмого й далі буде
вгодне на жертву огню для
Господа (Левит 22:27).*

Часто в біблійних сюжетах трапляються розповіді про **вівцю**. В оповіданні про Каїна й Авеля сказано: «А далі вона породила брата йому Авеля. І був Абель пастух отари, а Каїн був рільник» (Бут. 4:2). Тобто Абель був вівчарем. Можна припустити, що перші люди – діти Адама і Єви – вирощували овець і часто приносили їх у жертву Господу.

Вівця – символ простоти і невинності, особливо щодо всього злого. Образним символом Ісуса Христа, котрий ніколи не відповідав злом на зло, за Євангельським текстом стало Ягня Боже, або Агнець Божий. Вівця благословенна Богом у їжу людині за те, що кормом і вовною своєю прикривала Ісуса, коли він переховувався від язичників та іудеїв.

Про цю тварину розповідає сам Ісус Христос у своїх повчаннях-притчах.

Притча про загублену вівцю.

А Він їм розповів оцю притчу, говорячи:

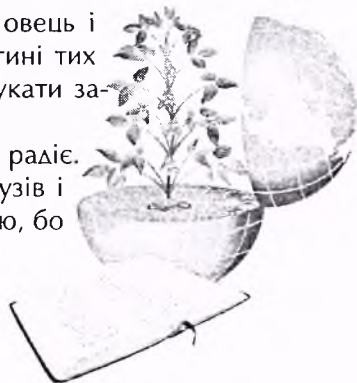
Котрий з вас чоловік, мавши сотню овець і загубивши одну з них, не покине в пустині тих дев'ятидесяти й дев'яти, та й не піде шукати загинулої, аж поки не знайде її?

А знайшовши, кладе на рамена свої та радіє.

І, прийшовши додому, скликає він друзів і сусідів, та й каже до них: Радійте зо мною, бо знайшов я вівцю свою тую загублену.

Ганна Опанасюк

37

Говорю вам, що так само на небі радітимуть більш за одного грішника, що кається, аніж за дев'ятдесятьох і дев'ятох праведників, що не потребують покаяння!...

Або яка жінка, що має десять драхм, коли згубить драхму одну, не засвічує світла, і не мете хати, і не шукає уважно, аж поки не знайде?

А знайшовши, кличе приятельок та сусідок та каже: Радійте зо мною, бо знайшла я загублену драхму!

Так само, кажу вам, радість буває в Божих Ангелів за одного грішника, який кається (Лука 15:3–10)

Біологічні особливості

Свійська вівця – парнокопитна жуйна тварина, яку легко впізнати за спіральньо-розгалуженими рогами в самців і кучерявою шерстю. В інших видів баранів, а також у предків самої вівці, шерсть не скручується кільцями, а хвіст значно коротший.

Ноги сильні, добре пристосовані для дальніх переходів гористою місцевістю.

Як і в інших представників роду баранів, у свійської вівці на лишьовій поверхні слізних кісток, під внутрішнім кутом очних западин, знаходяться «слізні ямки» – заглиблення шкіри, що багаті потовими сальними залозами, виділення яких нагромаджуються у вигляді жирної пахучої маси – секретної рідини. Аналогічні заглиблення, що називаються «копитними залозами», є між верхніми суглобами обох пальців. Секрет, що виділяють ці залози, і надає вівці її характерного запаху.

Систематичне положення

Надцарство: Ядерні

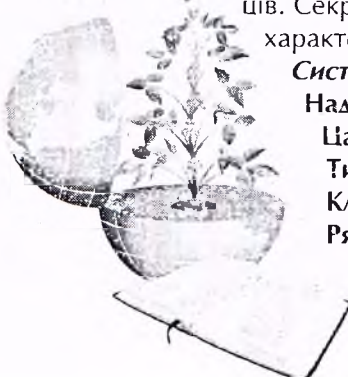
Царство: Тварини

Тип: Хордові

Клас: Ссавці

Ряд: Оленеподібні

Родина: Бикові

Рід: Баран

Вид: Баран свійський

Народна мудрість про вівцю:

Біда вівцям, де вовк пастухом.

Блудна вівця – вовча вечеря.

Не пряде, не тче, не шиє, а людям одяг дає (**вівця**)

Також у Біблії дуже часто згадують **верблюда** (у Книзі Буття та у Євангелії від Матвія). Відома історія, як Ісус навчав молодого юнака, котрий підійшов до нього і запитав: «Учителю Добрий, що робити мені, щоб вічне життя впадувати?», а Ісус відповів, що потрібно дотримуватися Заповідей Божих, та продати все своє багатство та віддати бідним і додав: «*Верблюдові легше пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство ввійти!*» (Мр. 10:17, 25). У Біблії вушком голки названі ворота Єрусалиму, що були своєрідним пропускним пунктом. Через них міг пройти верблюд, якщо не ніс на собі великих пакунків із різним товаром. Зазвичай усе було навпаки – торговці, які йшли зі своїм крамом до великих міст, навантажували на верблюдів багато вантажу. Але перед воротами це все потрібно було скинути, ще й заплатити данину.

Біологічні особливості

Довжина голови й тіла становить 225–345 см, довжина хвоста – 35–55 см, висота в плечах – 180–230 см, вага досягає 300–690 кг.

Колір хутра варіюється від темно-коричневого до золисто-сірого. Шерсть відносно коротка, м'яка, тонка й пухнаста. Верблюди втрачають своє зимове хутро настільки швидко, що воно відривається великими клаптями, через що тварини мають «рваний» вигляд. Шкіра верблюдів майже не має потових залоз. Верблюди мають довгу голову й шию та відносно короткий хвіст. Очі прикриті важкими віями, вуха маленькі і вкриті волоссям, верхня губа глибоко розділена.

Шілиноподібні ніздрі є пристосуванням для захисту від пилу й піску. У верблюдів є канавки з кожної ніздрі до заглибини верхньої губи, так що будь-яка волога з ніздрів може потрапити в рот. Верблюд може довго обходитися без води, втрачаючи при цьому до 40% ваги тіла. Діставшись до води, тварина, щоб відшкодувати втрату рідини, може відразу випити до ста літрів. Верблюди можуть і будуть при потребі пити солонувату й навіть солону воду.

Самиці зазвичай народжують шороку. Вагітність триває 360–440 днів. Верблюди можуть жити до 40 років. Ці ссавці добре пристосовані до життя в суворій і безводній місцевості. Густе хутро призначене для захисту від денної спеки і нічного холоду. На кожній нозі є по два пальці, широка м'яка підшва, пристосована для ходіння по піску та дрібному камінні. Пальці у верблюдів озброєні грубими зроговіннями, схожими на нігті (а не копита, як у багатьох інших родів оленеподібних).

Цікаве специфічне пристосування верблюда до життя в пустелі – один або два горби на спині, що є жировими відкладеннями.

Систематичне положення

Надцарство: Ядерні

Царство: Тварини

Тип: Хордові

Клас: Ссавці

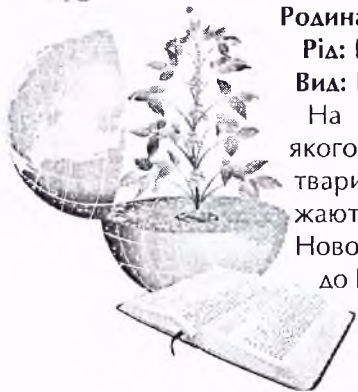
Ряд: Оленеподібні

Родина: Верблюдові

Рід: Верблюд

Вид: Верблюд двогорбий

На сторінках Біблії також описують **осла**, якого зазвичай знають як надзвичайно вперту тварину. Але в Святому Письмі віслюка зображують як терплячу, добру, слухняну істоту. У Новому Завіті ми читаємо, що осел везе Марію до Віфлеєма. Рушаючи до Єгипту, щоб вряту-

вати маленького Ісуса від злого царя Ірода, Марія також їхала на ослі, а поряд крокував Йосип. Христос вибрав білу ослицю для свого тріумфального в'їзду в Єрусалим, і на згадку на її спині залишився чорний хрест.

Поряд з ослom ми можемо дуже часто знайти розповіді про **вола**, оскільки обидві тварини – символи миру й жертвності. Віл благословенний Богом, бо стояв голодним, але не взяв ні стеблини з ясел, де лежав маленький Ісус, навпаки, ще зігрівав Немовля своїм диханням. Цю тварину ми також бачимо при народженні Сина Божого, її навіть зображують на іконах.

Також пригадаймо слова відомої колядки:
*Тут ангели чудяться,
Рожденного бояться,
А віл стоїть, трясеться,
Осел смутно пасеться...*

ЗНАЧЕННЯ ТВАРИН. ОХОРОНА ТВАРИН (фрагмент уроку в 7 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

І впровадиш до ковчегу по двоє з усього, з усього живого, із кожного тіла, щоб їх заховати живими з тобою. Вони будуть самець і самиця. Із птаства за родом його, і з худоби за родом її, і з усіх плазунів на землі за родом їх, по двоє з усього увійдуть до тебе, щоб їх зберегти живими (Бут. 6:19–20).

У час. Коли Господь розгнівався на людей, що порушили в гріх, Він вирішив покарати все людство потопом. Але щоб зберегти землю такою, як вона була до великої води, Бог звелів Ною взяти у ковчег по парі всіх тварин (Бут. 6:19–20). Після потопу всі ці тварини вийшли з ковчегу на землю. Дуже часто виникають суперечки про те, скільки ж тварин було взято у ковчег, як їм могло вистачити місця та їжі, чи були взяті в ковчег динозаври?

Від кожного роду нечистих птахів до ковчегу була взята лише одна пара, від небагаточислених родів чистих – по сім пар, так само й тварин. У ковчезі знаходилося не більше 35000 хребетних тварин, а також невеликі за розмірами безхребетні. Морські та інші водні тварини, звичайно, залишилися за бортом. Разом із Ноем та його сім'єю всі тварини займали десь п'яту частину ковчегу, тому місця було доволі.

Чи помістилися в ковчег динозаври? Молоді особини – без проблем, адже рептилії ростуть протягом усього життя. Зрозуміло, що в ковчег були взяті лише молоді, здатні до репродукції пари тварин, зокрема й динозаври.

Як тварини потрапили до ковчега? Усі наукові погляди свідчать, що до потопу (а його визнали всі, незалежно від релігійних переконань), був єдиний материк. Розходження материків відбулося вже після потопу. Тварини прийшли самі, Ной їх тільки впускав до ковчега.

Цікаво знати, що колись давно мешканці Єрусалима вирішили створити зоопарк, де зберуться всі тварини, які хоч раз згадані в Біблії. Спочатку цей зоопарк був зовсім маленьким і розташовувався в центрі Єрусалима, на вулиці Рав-Кук. А тепер він величезний і розташований у долині Малха, посеред прекрасного саду з пагорбами, струмками, квітучими деревами і власним маленьким поїздом. Тут живуть понад 2200 звірів: від слонів до лемурів, від гірських козлів до левів, від маленьких зелених мавпочок до величезних пітонів. Деяких тварин можна гладити і годувати – вам дозволять постояти серед живих лемурів і потримати змію.

Єрусалимський біблійний зоопарк офіційно має іншу назву – Зоосад сім'ї Тиш, за прізвиськом американських благодійників. Однак у побуті містяни продовжують називати його Біблійним зоопарком, як звикли з 1940 року, коли професор зоології Єврейського університету Аарон Шулов відкрив живий куточок у центрі Єрусалима. А. Шулов прагнув дати можливість студентам вивчати ссавців, рептилій і птахів, згаданих у Біблії. До того ж, він хотів зламати невидиму стіну між університетськими інтелектуалами й простим народом. Однак населення було незадоволене сусідством із живим куточком через запах, шум і страх, що звідти втече якась небезпечна тварина. З того часу зоопарк, розростаючись, переїжджав кілька разів.

Зараз він займає 25 гектарів у долині на південному заході Єрусалиму. Дворівневий простір можна об'їхати на екскурсійному

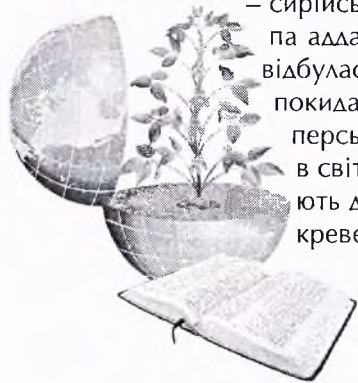

потязі, а можна обійти пішки, вивчаючи не тільки фауну, а й флору – у парку ростуть дерева й чагарники, багато з яких теж згадано в Біблії: тут трапляються оливи, фіги, ріжкові дерева, гранати, фінікові пальми, фісташки, дуби, сосни.

Тут представлено близько 300 видів тварин (понад 2 тисячі особин) – леви, носороги, мавпи, зебри, кенгуру, пінгвіни, папуги, змії, хамелеони, фламінго... Вони живуть у природному середовищі – від африканської савани до тропічного лісу. Діє ветеринарний центр з операційними, лабораторією і карантинним блоком. У «дитячому зоопарку» можна гладити і годувати карликових кіз, овець, кролів, а в спеціальному басейні – коропів. Фрукти, овочі та м'ясо, потрібні для харчування звірів, безкоштовно постачають ізраїльські компанії як десятину.

Інформаційний центр зоопарку побудований у вигляді Носєвого ковчега. Тут показують фільми, проводять лекції та виставки, є сувенірний магазин і кафе на «палубі», з якої відкриваються чудові краєвиди на Єрусалимські пагорби.

Ноїв ковчег тут розглядають як символ охорони природи. Це дуже важлива тема для зоопарку, у якому посилено працюють над збереженням багатьох видів тварин, і не тільки тих, що згадані в Біблії. Деякі види, які зникли в регіоні, так успішно вивели в Біблійному зоопарку, що тепер їхні нащадки населяють заповідники по всьому Ізраїлю. Серед них – сирійський бурий ведмідь, африканська антилопа аддакс, перська лань (коли 1979 року в Ірані відбулася ісламська революція, ізраїльтяни, що покидали країну, вивезли п'ять контейнерів з перськими ланями, і тепер в Ізраїлі найбільша в світі популяція цих оленів). У зоопарку рятують дуже різних тварин – від грифів до сліпих креветок.

ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА

(фрагмент уроку в 7 класі)

Біблійний
вірш до
теми:

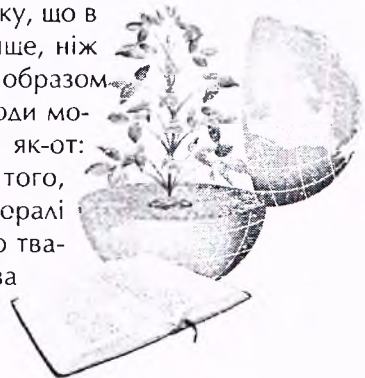
І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: Плідіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі! (Бут. 1:28).

На думку декого, люди можуть використовувати тварин так, як вважають за потрібне. Інші ж обстоюють позицію, що до тварин варто ставитися так само, як і до людей. Один відомий захисник прав тварин заявив, що тварини мають основоположне право на те, щоб до них не ставилися лише як до ресурсів чи товарів. Він додав: «Ми повинні припинити обходитися з тваринами нелюдського роду як зі своєю власністю».

Мільярдерка Леона Хелмслі, на думку багатьох, удалася до крайності: вона залишила в спадок своєму собаці 12 мільйонів доларів. Згідно зі заповітом, собака мав бути похований поряд з її могилою.

Поміркуйте: Як, на вашу думку, треба ставитися до тварин?

Бог звелів людям панувати над усіма тваринами (Бут. 1:28). Тож розсудливо дійти висновку, що в очах Бога люди посідають вище становище, ніж тварини. Крім того, людина створена за образом і подобою Божою (Бут. 1:27), тож усі люди можуть мати такі притаманні Богу риси, як-от: мудрість, справедливість і любов. Крім того, люди від народження мають відчуття мералі й духовні потреби. Цього не скажеш про тварин, оскільки вони не були створені «за

образом Божим». Чи це означає, що люди мають право погано поводитися з тваринами? Ні.

Бог дав ізраїльтянам Закон, в якому вимагав, щоб тваринам давали відпочивати, щоб їх годували, обережували від поранень допомагали їм у біді: Шість день будеш робити діла свої, а сьомого дня спочинеш, щоб відпочив від твій, і осел твій, і щоб відіхнув син невольниці твоєї й приходько (Вих. 23:12).

РОЗДІЛ III.

ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ

ОСНОВИ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ФІЛОГЕНІЇ ТА СИСТЕМАТИКИ

(фрагмент уроку в 9, 11 класах)

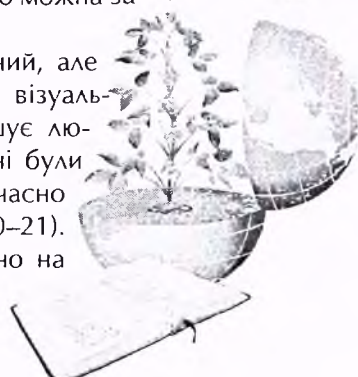
У Біблії згадано щонайменше 160 різних тварин, і їхні описи цілком відповідають тому, що ми знаємо про них сьогодні. Однак незайвим буде ще раз згадати, що біблійна класифікація відрізняється від сучасної Ліннеєвської. Основною категорією Біблія вважає «рід». Раніше вже йшлося, що біблійному «роду» може відповідати, за Ліннеєм, будь-яка категорія від виду до сімейства. Цілком ймовірно, що майбутні генетичні дослідження креаціоністів зможуть окреслити ці кордони чіткіше.

Що стосується великих поділів, то Біблія проводить відмінність між рослинами й тваринами, але інші її категорії мало нагадують умовну систему сучасної таксономії. Серед рослин Біблія вирізняє три великі групи: 1) трави, 2) зелень; 3) плодові дерева (Бут. 1:11–12). Усі види рослинності легко можна зарахувати до тієї чи іншої з цих груп.

Поділ у царстві тварин більш складний, але він також ґрунтується на природному, візуальному розподілі за групами, що полегшує людині пізнання і вивчення. Птахи небесні були створені на п'ятий день творіння одночасно з усіма морськими тваринами (Бут. 1: 20–21). З-поміж останніх особливо зацентровано на

Ганна Опанасюк

47

великих рибах (євр. *tannim* – «дракони» або, можливо, морські динозаври). Шостого дня було створено худобу, звірів земних і гадів (Бут. 1:22–25), а також людей. Окремо згадано «звірі земні» (Бут. 1:25). Ще однією категорією можуть бути «тварини польові» (Бут. 2:19), однак обидві названі групи можуть бути тотожними.

Це поділ, заснований на зовнішніх відмінностях, а також на відмінностях за екологічними ознаками і природному середовищі. Поділ на «птахів небесних» і «риб морських» настільки природний, що увійшов у сучасну Ліннеєвську систему як клас *Aves* і клас *Pisces*. Можливо, у групу «звірів земних» зараховано всіх диких тварин, що живуть на суші, а в групу «худоби» – домашні. Тоді обидві групи більш-менш еквівалентні наземним ссавцям. Крім того, сюди можуть бути включені деякі з найбільш великих земних рептилій і амфібій, особливо ті, які вимерли до теперішнього часу.

Гади/плазуни, мабуть, поєднують багато категорій сучасної системи: є «крилаті плазуни» (Лев. 11:21; Вт. 14:19), плазунами називають деяких дрібних ссавців (Лев. 11:29) і більшість дрібних рептилій. Очевидно, до цієї групи належить усе, що «плазує по землі» (Лев. 11:41) або «плазує на череві» (Лев. 11:42). Існують також плазуни моря (Пс. 103:25). Вислову «тварини плазуни», яким названі всі створені на п'ятий день морські тварини (Бут. 1:20–21), відповідає єврейське слово *sherets*, яке перекладають також як «плазуни» в багатьох місцях, де йдеться про наземних тварин (Бут. 7:21; Лев. 11:29 і т.д.). Імовірно, що група плазунів об'єднує всіх тих тварин, які повзають або ходять, лише ненабагато підносячись над землю, незалежно від того, де вони мешкають, – у воді, на землі або в небі. Якщо так, то ця група буде охоплювати майже всіх морських безхребетних, а також усіх

комах, амфібій і рептилій (виключаючи при цьому таним, або динозаврів).

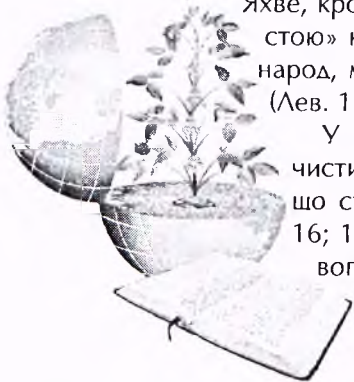
Левит 11 і Второзаконня 14 наводять численні приклади того, що, цілком ймовірно, Біблія назвала б «видами». Однак ідентифікація деяких тварин викликає труднощі, оскільки давньоєврейські слова в багатьох випадках суперечливі. З-поміж чітко класифікованих звірів можна назвати ворона, яструба, орла, чаплю, сарану, мишу, бика, вівцю, козла, верблюда і свиню. Ці приклади дають принаймні якесь загальне уявлення про сутність категорії, званої в Біблії «рід». У Ліннеєвській термінології найбільш близьким до біблійного «роду», мабуть, є «родина», принаймні з погляду сучасної генетики.

У Біблії є ще одна дуже широка класифікаційна схема для тварин – поділ їх на «чистих» і «нечистих». Немає чіткого визначення цих слів, але вони, ймовірно, служать насамперед для роз'яснення, яких тварини можна використовувати з певною метою. Чистих тварин ізраїльтяни могли вживати в їжу та приносити в жертву; нечистих тварин у таких цілях використовувати не можна.

Уперше такий поділ привертає до себе увагу під час відбору тварин до Ноевого ковчегу: чистих тварин узято по сім, а нечистих лише по дві (Бут. 7:2). Три пари від усіх чистих звірів, ймовірно, були потрібні для того, щоб забезпечити їхнє більше поширення, а також більшу різноманітність, оскільки, на відміну від нечистих, їх розводили, щоб було що вживати в їжу. Сьома тварина, очевидно, призначалася для принесення в жертву відразу після потопу (Бут. 8:20).

Божественне рішення про те, яких тварин уважати «чистими» і, отже, придатними для використання людиною в їжу, безумовно, ґрунтувалося на міркуваннях фізіології та здоров'я. Під заборону були м'ясоїдні тварини

і тварини, які харчуються падлом, а також хижі птахи і майже всі плазуни. З травоядних чистими вважались лише то ті, у яких роздвоєні копита, і які жують жуйку (Лев. 11:3; Вт. 14:7). Згідно з цим правилом, до чистих тварин належали бик, вівця, коза, олень, антилопа і газель, але не належали свиня, кролик та інші тварини, яких зазвичай їли не ізраїльтяни.

Хоча в Біблії не згадано конкретні назви риб, рибу використовували в їжу практично повсюди. Риби з лускою і плавцями (костисті риби) уважались чистими (Лев. 11:9–12). Інші морські істоти, наприклад, хрящові риби (акули, вугри, соми і т. п.), тварини, які мають раковину або панцир, а також інші безхребетні – нечистими.

Деякі комахи вважались придатними в їжу, зокрема, сарана, цвіркуни й коники. Вони містять у собі багато протеїну і їх досі використовують у їжу в багатьох частинах світу. Однак майже всі інші «плазуни» були нечистими.

Сучасна медицина й дієтологія загалом визнають фізіологічну обґрунтованість подібних обмежень із різних причин: уживання нечистих продуктів несе в собі небезпеку зараження, занесення паразитів і т. п.

Тільки чистих тварин можна було приносити в жертву на вівтарі, тоді як стародавні язичники нерідко приносили в жертву свиней, собак та інших нечистих тварин. Якщо йдеться про поклоніння Богові Яхве, кров, пролита на вівтарі, повинна бути «чистою» кров'ю, як і м'ясо, яким харчується Його народ, має бути чистим, бо «душа тіла в крові» (Лев. 17:11).

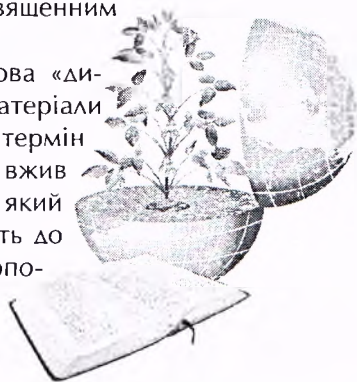
У новозавітній літературі відмінність між чистим і нечистим було скасовано в усьому, що стосувалося дієтичних заборон (Дії 10:9–16; 1 Тим. 4:3–5), а жертвопринесення з кровопролиттям були відмінені зовсім. Проте,

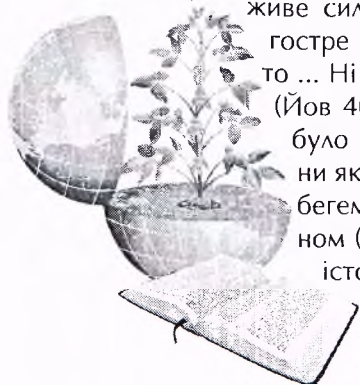
хоча теологічних обмежень на їжу більше не існувало, пов'язані з ними питання здоров'я цілком заслуговують на увагу і до цього дня вважаються вельми розумними.

Вперше біблійні дослідники, історики, археологи, криптозоологи й герпетологи об'єднали свої зусилля для того, щоб дослідити таємничих тварин Біблії, зібравши всю інформацію в документальний двогодинний фільм, який транслює канал Animal Planet. «Розвідки вчених та істориків перетворилися на провакаційний фільм, який підведе глядачів ще ближче до віри і ясності біблійних текстів, – ідеться в прес-релізі. – Фільм пояснить, що ж за змія спокусила Єву в Едемському саду, яка «величезна риба» проковтнула Йону і т. д.». «У «Біблійних тваринах» ми застосували свіжий підхід, як до візуального сприйняття, так і до інтелектуального наповнення найвідоміших біблійних історій, – сказала продюсер Рік Естер Біансток. – Я думаю, глядачі будуть здивовані інформацією, яку ми виявили про деяких біблійних тварин, про яких чуємо зі самого дитинства».

Часто доводиться чути питання, чому Біблія нічого не говорить про динозаврів, тоді як палеонтологія переконливо свідчить про реальне існування цих тварин у минулому. Насамперед зауважу, що поставлене питання саме по собі містить твердження: «У Біблії про динозаврів нічого не сказано». Чи так це насправді? Чи згадуються ці тварини в Біблії? Що сталося з древніми плазунами згідно зі Священним Писанням?

У синодальному перекладі немає слова «динозавр». Це не дивно. Як свідчать матеріали державного Дарвінського музею, цей термін з'явився лише 1841 року. Уперше його вжив лондонський професор Річард Оуен, який припустив, що відкриті тварини належать до самостійного виду плазунів. Він запропо-

нував усіх представників цієї групи тварин називати динозаврами – жахливими чи жахливо великими ящерами. У російській науковій літературі цей термін з'явився ще пізніше. І коли 1876 року був виданий синодальний переклад, термін «динозавр» ще не функцію вав у мові.

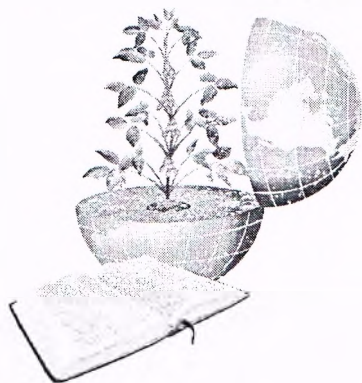
Немає слова «динозавр» і в оригіналі давньоєврейською мовою. Причина однакова. Однак це не означає, що Святе Письмо не містить опису тварин яких ми сьогодні називаємо динозаврами. Ось що ми можемо прочитати в книзі Йова: «Ото сила його в його стегнах, його ж міцність у м'язах його живота повертає хвостом своїм, як кедром, жили стегон його переплетені; ноги в нього, як мідні труби; кістки у нього, як залізні пруті; це – верх шляхів Божих, тільки Творець його може зблизити до нього... Не буду мовчати про члени його, про силу й красу його. Хто відкриє поверхню одержі його, хто підійде до подвійних шелеп? Хто може відчинити двері особи його? Навколо зубів його – жах; міцні шити його – краса! Вони скріплені як би твердою печаткою; один до одного доходить, а вітер між ними не пройде: один з іншим лежать шільно, сполучені, і не розсуваються. Його чхання засвічує світло, а очі його як повіки зорі світової! З паші його виходять полум'я, вириваються іскри огненні з ніздрів його виходить дим, як з горшка, що кипить. Його подих розпалює вугіль, і з паші його виходить полум'я. На шиї його живе сила, і перед ним біжить жах ... Під ним гостре череп'я, лягає на гостре, немов у болото ... Ні подоби йому на землі, він безстрашним» (Йов 40:11–15; 44:4–14, 22, 25). Перекладачам було важко дібрати для описаної вище тварини якусь назву. Один раз вони називають його бегемотом (Іов 40:10), іншим разом левіафаном (Іов 40:20). Однак зрозуміло, що описана істота – не бегемот. У бегемота хвіст не «як

кедр». Слово ж «левіафан» є просто транслітерацією староєврейського, а не його перекладом. Ось як левіафана описують в інших місцях Святого Письма: «Це – море велике і просторе: там плазуни, яким немає числа, тварини малі з великими, там кораблі, там цей левіафан, якого сотворив Ти, щоб бавитися у морі»; «... У той день навідає Господь мечем Своїм важким, і великим, і міцним мечем левіафана, змія прудкого, і левіафана, змія звив кого, і дракона, що в морі, заб'є» (Псалом 103:25–26; Ісайя 27:1).

Тексти з книги Псалми розповідають про левіафана як про морську тварину. Ісайя говорить про існування різних видів левіафанів, причому в одному контексті разом з ними згадує «чудовисько морське», яке асоціюється з морськими динозаврами.

Ганна Опанасюк

53

ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ (фрагмент уроку в 9 класі)

В атеїстичному світі стосовно появи людства на Землі існує теорія еволюції, згідно з якою людство – продукт розвитку простих форм життя. Ця теорія виключає не лише втручання Бога в появі людини, але і Його існування взагалі. Біблія говорить, що це думка нерозумних, обмежених людей: «Безумний говорить у серці своїм: Нема Бога! Зіпсулися вони і обридливий чинять учинок, нема добродіня!» (Пс. 13:1). Сьогодні важко заперечувати існування Бога, тому люди постаралися об'єднати Бога й еволюцію, стверджуючи що Бог використовував процес еволюції, аби здійснити розвиток людства. Але Біблія говорить, що кожен із видів відтворює сам себе і не може відтворити інший: «І сказав Бог: Нехай земля вродить траву, ярину, що насіння вона розсіває, дерево овочеве, що за родом своїм плід приносить, що в ньому насіння його на землі. І сталося так. І земля траву видала, ярину, що насіння розсіває за родом її, і дерево, що приносить плід, що насіння його в ній за родом його. І Бог побачив, що добре воно» (Бут. 1:11–12).

Людину ж Бог створив за Своєю подобою (Бут. 1:26–27). Незалежно від будь-яких еволюційних процесів перша людина була сотворена з праху земного в результаті особистої дії Бога: «І створив Господь Бог людину з пороху земного. І дихання життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина живою душею» (Бут. 2:7). Від перших людей, створених Богом, почався рід людський на Землі (Дії 17:26).

У Біблії можна знайти такі ознаки подібності людини Богові:

1) **Розум.** Людина, як і Бог, є особою, тому розум, відчуття і воля – невід'ємна частина істества людини. Якщо людина живе святим

життям, то її розум здатний сприймати одкровення Божі (Еф. 1:8). Затьмарення розуму свідчить про непокору Богові: «Отже, говорю я це й свідкую в Господі, щоб ви більш не поводитися, як поводяться погани в марноті свого розуму, вони запаморочені розумом, відчужені від життя Божого за нецтво, що в них, за стверділість їхніх сердець...» (Еф. 4:17–18).

2) **Відчуття.** Біблія говорить, що в людині, створеній за образом Божим, мають бути «ті самі думки, що й у Христі Ісусі!» (Фил. 2:5).

3) **Воля.** Бог створив людину вільною істотою. Людина має право вибору, право на самовизначення: «А хто в серці своїм стоїть міцно, не має кінечности, владу ж має над своєю волею, і це постановив він у серці своєму берегти свою дівчину, той робить добре» (1 Кор. 7:37).

4) **Моральність.** Кожна людина розрізняє добро і зло, створює етичні ідеали та має совість. Совість – це внутрішній закон, що відображає волю Бога в ньому, це моральна форма образу Божого в людині: «Кажу правду в Христі, не обманюю, як свідчить мені моє сумління через Духа Святого...» (Рим. 9:1). Бог є засновником моральності, а людина – виконавцем, віддзеркаленням цієї моральності.

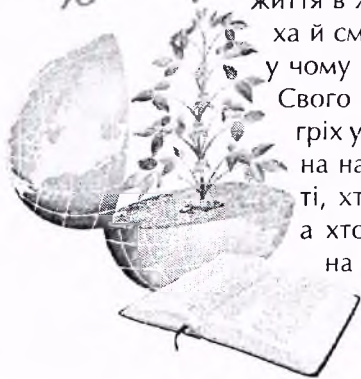
5) **Володарювання.** Бог – абсолютний Володар, людина – відносний. Людина була створена Богом для володарювання на цій землі. Усе живе підкоряється їй, тому що Бог дав їй повеління володарювати (Бут. 1:26–28).

6) **Безсмертя.** Бог не має ні початку, ні кінця. Людина обмежена в земному житті, але її дух і душа існуватимуть вічно. Віра в безсмертя – необхідний і логічний вивід, що визначає сенс життя: «Смерть бо через людину, і через Людину воскресення мертвих. Бо так, як в Адамі вмирають усі, так само в Христі всі оживуть...» (1 Кор. 15:21–22).

У християнському богослов'ї існують два погляди: перший говорить про те, що людина складається з духу, душі і тіла – так званий трихотомізм; а другий про те, що вона – поєднання душі й тіла – це дихотомізм. Різниця між прибічниками трихотомізму й дихотомізму загалом зводиться до термінології. Трихотомісти називають душею розум, почуття та волю людини. Душа – це усвідомлення самого себе, нашого «я». Вона є зв'язком між видимим матеріальним і невидимим духовним світами, тобто між тілом і духом. Душа не вмирає, успадковує вічність (Об. 6:9). Духом трихотомісти називають ту частину людини, що усвідомлює Бога й здатна пізнавати Його: «І на дорозі судів Твоїх, Господи, маємо надію на Тебе: За Ймення Твоє та за пам'ять Твою пожадання моєї душі, за Тобою душа моя тужить вночі, також дух мій в мені спозаранку шукає Тебе, бо коли на землі Твої суди, то мешканці світу навчаються правди!» (Іс. 26:8–9). Дух має інтуїцію, совість, здатність спілкуватися з Богом та поклонятися Йому: «Бог є Дух, і ті, що Йому вклоняються, повинні в душі та в правді вклонятись» (Ів. 4:24). Людський дух поставлений панувати над душею і тілом. З'єднуючись із Богом, наповнюючись Духом Святим, дух людини передає нашій душі, нашій внутрішній людині, нашому «я» волю Божу. За згодою душі тіло виконує накази Божі: «Тож немає тепер жадного осуду тим, хто ходить у Христі Ісусі не за тілом, а за духом, бо закон духа життя в Христі Ісусі визволив мене від закону гріха й смерті. Бо що було неможливе для Закону, у чому був він безсилий тілом, Бог послав Сина Свого в подобі гріховного тіла, і за гріх осудив гріх у тілі, щоб виконалось виправдання Закону на нас, що ходимо не за тілом, а за духом. Бо ті, хто ходить за тілом, думають про тілесне, а хто за духом про духовне. Бо думка тілесна то смерть, а думка духовна життя та мир,

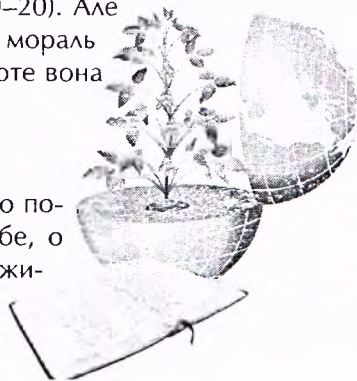
думка бо тілесна ворожнеча на Бога, бо не кориться Законові Божому, та й не може. І ті, хто ходить за тілом, не можуть догодити Богові. А ви не в тілі, але в дусі, бо Дух Божий живе в вас. А коли хто не має Христового Духа, той не Його. А коли Христос у вас, то хоч тіло мертво через гріх, але дух живий через праведність» (Рим. 8:1–10); «І кажу: ходіть за духом, і не вчините пожадливости тіла, бо тіло бажає противного духові, а дух противного тілу, і супротивні вони один одному, щоб ви чинили не те, чого хочете» (Гал. 5:16–17). Дихотомісти ж убачають у «дусі» вищу здатність розумної душі, за допомогою якої людина входить у спілкування з Богом.

Фізичне тіло людини – це наша матеріальна основа, що містить ті ж елементи, що й земля (прах). Павло говорить, що людське тіло – це храм Духа Святого. Тому людина повинна шанобливо ставитися до свого тіла і розумно дбати про нього. Потрібно уникати таких шкідливих для фізичного здоров'я звичок, як уживання наркотиків, алкоголю, тютюну, надмір у їжі, медикаментах тощо. Людина не має права нерозумно ризикувати життям інших та своїм власним (наприклад, перевищення швидкості на автодорогах, екстремальні види спорту тощо). Своїм тілом ми повинні прославляти Господа: «Хіба ви не знаєте, що ваше тіло то храм Духа Святого, що живе Він у вас, якого від Бога ви маєте, і ви не свої? Бо дорого куплені ви. Отож прославляйте Бога в тілі своєму та в дусі своєму, що Божі вони!» (1Кор. 6:19–20). Але варто зауважити, що хоч християнська мораль закликає до пошани тілесного життя, проте вона категорично виступає проти культу тіла.

Призначення людини

1) Для спілкування.

Спілкування з Богом: «Як лань лине до потоків води, так душа моя прагне до Тебе, о Боже! Душа моя прагне до Бога міцного, жи-

вого; коли прийду і постану перед лицем Божим» (Пс. 41:2–3). Через гріх це спілкування перерване. Невіруюча людина несвідомо прагне до спілкування з Богом, а для вірянина виконання цього спілкування є виявом життя за вірою.

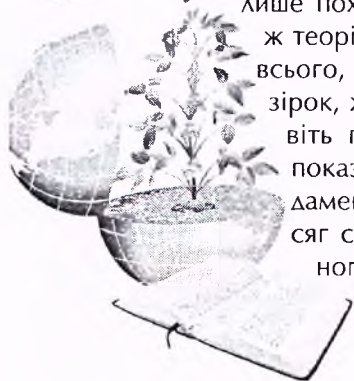
Спілкування з людьми: «Як добре і як гарно жити братам разом у єдності!» (Пс. 132:1). Близьке спілкування між людьми є в сімейному житті: «І сказав Господь Бог: Не добре бути чоловікові одному; утворимо йому помічника, відповідного йому... І сказав чоловік: Ось, ця кість од кісток моїх і плоть від плоті моєї; вона буде називатися жінкою: бо взята від чоловіка. Тому нехай залишить чоловік батька свого матір свою, і поєднається з дружиною своєю, і будуть одна плоть» (Бут. 2:18; 23–24).

2) Для володарювання. Бог повелів людині володарювати. Але людина через гріхопадіння втратила цю можливість і сама стала підвладною (тютюну, алкоголю, грошам і так далі). До істинного свого призначення – володарювати над землею – людина зможе повернутися лише після Другого пришествя Ісуса Христа.

3) Для вічного життя. Людина створена, аби жити вічно, тому по-справжньому її ніщо не може задовольнити в земному житті.

Спростування теорії еволюції

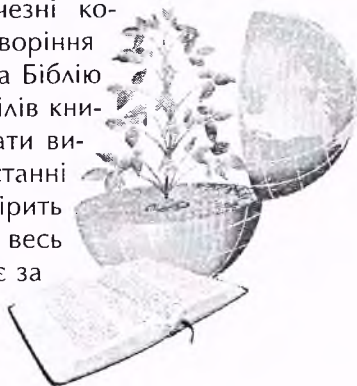
Дуже важливо розуміти еволюційну позицію. Багато людей вважають, що теорія еволюції пояснює лише походження людини (від мавпи). Насправді ж теорія еволюції пояснює принцип виникнення всього, що нас оточує: часток, речовин, планет, зірок, живих організмів і, звичайно, людей. Навіть поверхневе дослідження теорії еволюції показує, що вона базується на неміцному фундаменті. Згідно теорії еволюції наш усесвіт досяг сучасного складного й високоорганізованого стану в процесі природного розвитку.

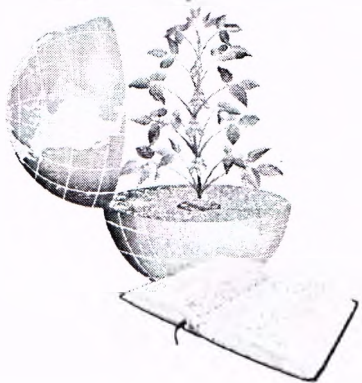
Спочатку світ був безладним і лише поступово став усе більш організованим і складним. Прибічники теорії еволюції вважають, що було потрібно до 30 мільярдів років, аби весь світ набув сучасного складного стану, причому з них 5 млрд. років знадобилося на безпосередній розвиток Землі.

Тривалий час ця теорія посідала панівне положення в науковому мисленні. Проте декілька останніх десятиліть відроджується теорія сотворіння (креаціонізму). І сьогодні вже тисячі вчених більше не вірять в еволюцію. Багато хто навіть вважає, що теорія сотворіння світу має бути включена в програми навчальних закладів як альтернатива теорії еволюції. На відміну від еволюційної моделі, модель сотворіння вирізняє особливий, початковий період творіння, упродовж якого найважливіші системи природи були створені Богом у довершеному вигляді. Отже, процеси творіння мали бути надприродними. Ця модель представляє світ створеним у досконалому вигляді до кінця періоду творіння. Частки, речовини, планети, зірки, організми й люди були в нинішньому стані зі самого початку, так що не знадобилося довгого часу для їхнього розвитку.

Важливо відмітити, що в будь-якому разі і теорія еволюції, і теорія сотворіння, віра приймає, оскільки їх неможливо науково довести або спростувати. Набагато більш обґрунтованою є віра в те, що Бог створив все від початку, чим у те, що світ стався з хаосу. Учені-атеїсти витрачають величезні кошти, намагаючись спростувати ідею сотворіння людини Богом. Найбільш сильні атаки на Біблію спрямовані якраз проти перших 11 розділів книги Буття. Якщо людину можна переконати вилучити з Біблії перші сторінки, то і останні сторінки також випадають. Людина, яка вірить у Бога, може впевнено стверджувати, що весь Всесвіт був створений Богом і функціює за

точними законами, які встановив Господь. «Чи не знаєте ви, що ви Божий храм, і Дух Божий у вас пробуває? Як хто нівечить Божого храма, того знівечить Бог, бо храм Божий святий, а храм той то ви!» (1 Корин. 3:16–17); «Уважайте ж на себе, щоб ваші серця не обтяжувалися ненажерством та п'янством, і життєвими клопотами, і щоб день той на вас не прийшов несподівано, немов сітка; бо він прийде на всіх, що живуть на поверхні всієї землі Тож пильнуйте, і кожного часу моліться, щоб змогли ви уникнути всього того, що має відбутись, та стати перед Сином Людським!» (Луки 21:34–36).

ЛЮДИНА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

(урок у 9, 11 класах)

Мета: з'ясувати основні гіпотези антропогенезу, розвивати критичне мислення як важливу умову особистісно-орієнтованого навчання, уміння дискутувати, будувати діалог, виховувати гідність, повагу до людини, до її думки.

Обладнання: роздавальний матеріал, ілюстрації, відеоматеріали, виставка літератури.

Тип уроку: семінар, рольова гра.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Вступна частина

Учитель. Життя продовжується, ми знову зібралися на уроці біології. Ми такі різні й такі схожі:

- а) дівчатка, відгукніться «а-а-а», хлопці – «у-у-у»;
- б) ті, хто робить ранкову зарядку, піднесіть руку вгору, а ті, хто не робить, – схиліть голову;
- в) хто має собаку, легенько тупніть ногами по підлозі, а ті, у кого кішка, – сплесніть у долоні;
- г) хто переконаний, що ми різні, але однакові, – піднесіть обидві руки вгору.

Дивовижна однотайність! Якби вона завжди була в нашому житті. Так, ми схожі, бо ми – люди. Різні – бо кожен із нас неповторна, особлива, унікальна особистість. Сакраментальні питання: хто вона? Як, чому, коли прийшла в цей чудовий світ? Яке її місце у ньому? – виникають у людини з дня її самоусвідомлення.

Ці та інші питання ми й розглянемо сьогодні на уроці.

II. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Розпочнемо нашу розмову чудовою поезією В. Симоненка «Ти знаєш, що ти – людина?».

Ти знаєш, що ти – людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

Більше тебе не буде.
Завтра на цій землі
Інші ходитимуть люди,
Інші кохатимуть люди –
Добрі, ласкаві і злі.

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба.
Кохати спішити треба, –
Гляди ж не проспи!

Бо ти на землі – людина,
І хочеш того чи ні –
Усмішка твоя – єдина,
Мука твоя – єдина,
Очі твої – одні.

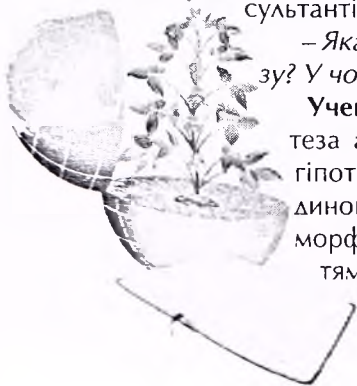
Учитель. До вашої уваги фрагмент відеофільму «Походження людини».

Перегляд відеосюжету.

Учитель. Тепер звернемося до наших консультантів.

– Яка загальноприйнята гіпотеза антропогенезу? У чому її суть?

Учень-консультант. Загальноприйнята гіпотеза антропогенезу базується на еволюційній гіпотезі, згідно з якою людина й сучасні людиноподібні мавпи не лише схожі між собою морфологічними й фізіологічними особливостями, а й близькі родичі. Їхніми спільними

предками були давно вимерлі мавпи пропліопітеки. Унаслідок дивергенції від них виникли орангутанги, гібони й дріопітеки. Один із видів дріопітеків був, мабуть, тією гілкою, від якої починається розвиток предків сучасної людини: австралопітеків, пітекантропів і синантропів (найдавніші люди), палеоантропів (давні люди), неоантропів (перші сучасні люди). Усе це тривало сотні тисяч років.

– У чому суть креаційної теорії?

Учень-теолог. Креаціонізм – це погляд, згідно з яким життя на землі виникло процесом сотворіння, а не еволюції. Прихильники креаціонізму спростовують гіпотезу про випадковість зародження життя й стверджують, що біологія не може поки що пояснити походження життя та розуму. Основним аргументом креаціоністів є те, що молекула ДНК має настільки складну будову, що вона не могла випадково утворитися з неорганічних речовин, оскільки вірогідність цього дуже мала й очікуваний, за теорією вірогідності, час утворення ДНК перевищує час існування Всесвіту. Креаційна теорія Всесвіту пояснює походження основних типів живих організмів створенням їх вищим розумом – Богом.

– Чи одні ми у Всесвіті?

Учень-філософ. Сьогодні дуже модні дослідження НЛО, утворені гігантські центри, щорічно витрачають мільярди доларів для пошуку життя на інших планетах. Створена спеціальна «наука» – уфологія, що опирається на свідченні нібито очевидців, які зустрічалися з інопланетянами. Напевно, немає жодного засобу масової інформації, який би не описував зустрічей людей із літаючими тарілками чи інші паранормальні явища. Письменник-фантаст Ерік ван Денікен у своїй знаменитій книзі «Колісниця богів» писав, що оскільки земляни були вкрай примітивні на зорі своєї цивілізації, то лише інопланетні істоти могли

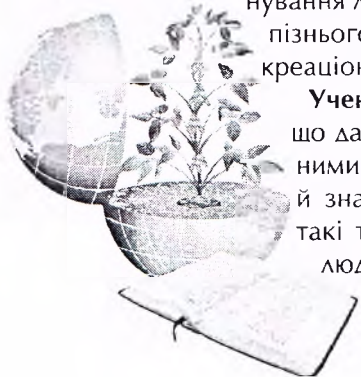
принести високорозвинуті технології з віддалених космічних світів. Виникла теорія панспермії, популярна поряд із теорією біохімічної еволюції.

Пропоную послухати думку однієї мудрої людини, яка жила в Ізраїлі за тисячу років до народження Ісуса Христа. Сорок років він був царем Ізраїлю, саме за його панування ізраїльський народ пережив золотий вік своєї історії. Бог дав йому мудре серце. Він володів 40 мовами, був натуралістом і письменником. Звичайно, це – Соломон. У Біблії уміщено його есе, назване Книгою Еклезіастовою.

«Що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, і немає нічого нового під сонцем!... Буває таке, що про нього говорять: Дивись, це нове! Та воно вже було від віків, що були перед нами! Нема згадки про перше, а також про наступне, що буде, про них згадки не буде між тими, що будуть потому...» (Екл. 1:9–11). У цьому уривку Соломон указує на перспективу людського розвитку: усе, що нам відомо, уже колись існувало. Люди просто забудькуваті. Можливо, через те, що ми вже не живемо так довго. Тож, можливо, сучасні технології не тільки повторюють ті, що існували раніше, але й уразливіші за древні: через страйки робітників, корпоративне банкрутство, забруднення навколишнього середовища, тероризм та інші соціальні та економічні проблеми.

Учитель. Гіпотеза антропогенезу визначає вік існування людства в мільйон років. Які докази більш пізнього розвитку людської цивілізації наводять креаціоністи? Якими були ці древні цивілізації?

Учень-історик. З розповідей колег випливає, що давні люди були неосвіченими, звіроподібними істотами з примітивними предметами й знаряддями праці. Але я переконаний, що такі твердження помилкові. Згідно з Біблією, людина була створена Богом як «вінець тво-

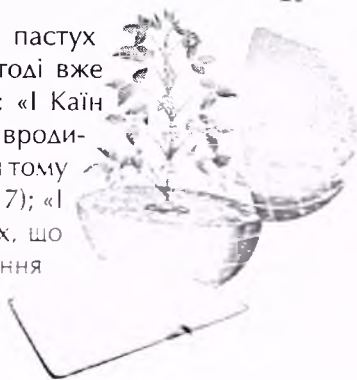

ріння», тобто займала чільну позицію, а в результаті гріхопадіння почала сповзати вниз. Упродовж усієї історії людства було чимало високорозвиннутих культур. Рідне місто Авраама (Ур у Месопотамії) було важливим культурним центром. Єгипетська імперія часів Мойсея досягла чималих висот. Вавилон епохи Навуходоносора й пророка Даниїла був найдосконалішою та найвеличнішою цивілізацією, яка будь-коли існувала на землі. Але детальний аналіз фізичних рештків цих культур свідчить про те, що в моменти їхнього найбільшого підйому звичними були прояви окультизму й людських жертвоприношень. Тому практично жодній древній культурі не вдалося уникнути руйнування й краху. Згадаємо біблійні оповіді про Всесвітній потоп, Содом і Гоморру, падіння Вавилону.

Поряд із високорозвинутими цивілізаціями завжди існували дикі, первісні люди. Вони не були першими людьми, а лише zdegradованим відгалуженням людської культури. Такі племена згадують і в Біблії. Пророк Ісаїя 2600 років тому написав: «І вони підуть до скельних печер та до пороку в ями від страху Господнього і від пишноти Його величі, коли прийде Він острах збудити на землі! Покине людина того дня божків своїх срібних і божків своїх золотих, що собі наробила була, щоб вклоняться кротам і кажанам» (Іс. 2:19–20).

Ми знаємо, що такі племена є й досі в Новій Гвінеї, Південній Америці.

У Книзі Буття читаємо: «І був Авель пастух отари, а Каїн був рільник» (Бут. 4:2) – тоді вже було відоме землеробство і скотарство; «І Каїн пізнав свою жінку, і стала вона вагітна, і вродила Еноха. І збудував він місто, і назвав ім'я тому містові, як ім'я свого сина: Енох» (Бут. 4:17); «І породила Ада Явала, він був батьком тих, що сидять по наметах і мають череду. А ймення

брата його Ювал, він був батьком усім, хто держить у руках гусли й сопілку. А Шілла також породила Ту-валкаїна, що кував всіляку мідь та залізо» (Бут. 4:20–22) – це досить передові, а не примітивні технології. Древнім була відома технологія виготовлення музичних інструментів. За допомогою древніх технологій було створено Велику піраміду (м. Гіза), кам'яні фігурки о. Пасха, знаряддя й механізми з електрикою, пневматикою, космічні годинники, телескопи тощо.

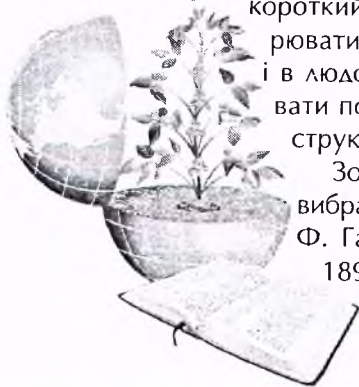
В усьому бачимо розумну творчу діяльність, а не примітивізм. Тому що людина завжди була людиною на 100%. І як не згадати слова ізраїльського царя Давида: «А однак учинив Ти його мало меншим від Ангелів, і славою, і величчю Ти коронуєш його» (Пс. 8:6).

Перегляд відеосюжету «Очевидність створення світу» про древні цивілізації.

– Людина завжди прагнула до досконалості. Чи можна «покрашити» весь людський рід?

Учень-генетик. Наука евгеніка (гр. eu – хороший, genesis – походження) вважає, що так. Засновник евгеніки – англійський учений Френсіс Гальтон (1822–1911), двоюрідний брат Чарльза Дарвіна. Він також заснував іншу науку – біометрію (використання математичних статистичних методів у біології). У своїх працях «Про спадковість таланту» (1864), «Вивчення здібностей людини і їхній розвиток» (1869) Ф. Гальтон базувався на тому, що, якщо селекціонери за короткий період часу можуть покращувати й створювати нові породи з потрібними якостями, то і в людському суспільстві потрібно вдосконалювати популяцію людей, тобто змінити генетичну структуру популяції – генофонд людства.

Зокрема, Ф. Гальтон хотів зберегти генофонд вибраної раси, а саме вищу расу англо-саксів. Ф. Гальтон, а пізніше В. Флоринський (1834–1899), засновник Томського університету,

професор-медик, намагалися створити утопічне суспільство, де були б ідеальні умови для пар, які зможуть народити дітей, здатних стати видатними діячами.

На сьогодні евгеніка – це соціально-біологічний рух із різним політичним забарвленням. За ступенем жорстокості є негативна й позитивна евгеніка. Негативна евгеніка має на меті обмеження дітородної функції різних груп людей (психічно хворих, алкоголіків, злочинців) шляхом стерилізації. Позитивна евгеніка закликає до створення умов для народження дітей вибраними за благородним походженням, фізичним здоров'ям, талантом тощо через матеріальні й моральні стимули. Як би там не було, евгеністичні заходи здійснюються через добір, що несе дискримінаційний характер, принижує інтереси особистості й окремих соціальних груп населення.

– *Що говорить генетика про антропогенез?*

Учень-генетик. Із наук, які ми вже вивчили з курсу біології, мені найбільше сподобалась генетика, особливо медична генетика. Детальні дослідження генетичної різноманітності, проведені Наюкі Така Хата і Яном Кляйном (Університет прогресивних досліджень, Японія, 1995) свідчать, що всі представники роду людського подібні.

Згідно з дослідженнями мітохондрій ДНК, Ной і його сім'я – потомки Адама та Єви, рід яких був початий за 1600 років до потопу. Отож, у всіх сучасних людей у хромосомному наборі є гени Адама і Єви. І рекомбінація генів та мутації генів доводять не еволюційне походження одного виду від іншого, а генетичну різноманітність у межах одного створеного виду. Саме завдяки цим процесам кожен вид поділився на ту кількість підвидів, яку ми бачимо сьогодні.

– *Яка думка медицини?*

Учень-медик. Здоров'я людини, як і її хвороби, – унікальні. Ніякий вид приматів не на-

був вертикального положення тіла, яке дозволяло б легко і вільно ходити. Анатоми, фізіологи, гістологи дійшли висновку: хоча є повна подібність кісткової тканини в четвероногих, ідеальну модель людського коліна серед тварин дібрати не вдалося. Людина – це єдиний вид, який має коліна, пристосовані до навантажень при повному розгинанні і прямоходінні. Ніхто не зустрічав у тварин ревматоїдних артритів, ні в природних, ні в лабораторних умовах.

Великі півкулі головного мозку сприяють у ментальному плані унікальній здатності до спілкування. Людина також має унікальну здатність нагромаджувати знання, створювати, розвивати, удосконалювати технології, мову, писемність.

Ревматологія довела, що один із поширених еволюційних міфів про зміщення дисків у хребті людини через прямоходіння не має підґрунтя, оскільки багато тварин теж страждають на зміщення дисків, наприклад, такса.

Усім добре відомі людські рудименти, за образним висловлюванням одного з учених – «зів'ялі листки на дереві еволюції», як докази тваринного походження людини. Однак виявляється, що мигдалини й тімус забезпечують вироблення Т і В-лімоцитів, без яких неможливе утворення антитіл. Меніск – важлива частина ортопедичного апарату людини.

Отож, людини унікальна, неповторна, відрізняється від інших живих істот фізично, психічно й духовно.

– Ми звикли довіряти статистиці. Цікаво, яка думка соціологів?

Учень-соціолог. Я мрію стати соціологом. До нашого уроку я проаналізував тривалість історії людства та приріст населення на Землі. Згідно з теорією еволюції, історія homo sapiens нараховує понад 1 млн років. За найнижчих темпів приросту населення (приблизно 1%

шороку) люди повністю б заселили планету менш ніж за 5000 років. Куди поділися ще 995 000 років? Адаже за ці роки повинні були народитися й померти мільярди людей. Де поховали їхні рештки? Де були їхні будівлі, зняряддя праці?

Але повернімося до конкретних розрахунків. Проаналізуємо, яким був приріст населення ізраїльського народу в Єгипті.

Книга Буття, 46 розділ, містить хронологію життя патріарха Якова (Ізраїлю). Його рід при переселенні в Єгипет складався з 70 осіб.

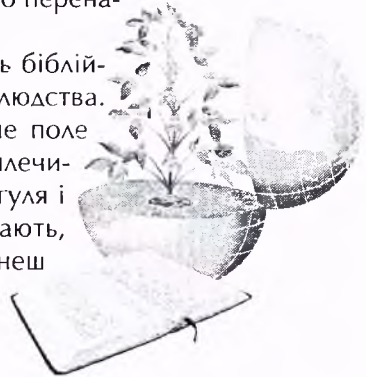
У книзі Вихід 12:37–41, читаємо, що через 430 років ізраїльський народ налічує 600 000 самих лише чоловіків. Отже, приріст населення становив приблизно 2,13%. І це при тому, що останні 80 років людей змушували до непосильної рабської праці, а новонароджених хлопчиків негайно вбивали. Для порівняння: зараз у світі приріст населення в середньому становить 1,7%, у Західній Європі – 0,4–0,9%, в Африці – 3%.

Стосовно цього питання варто також згадати біблійну розповідь про Всесвітній потоп: одна сім'я з 8 людей (Ной, його сини: Сим, Хам і Яфет та їхні дружини) дала початок усьому сучасному людству, кількість якого за 4400 років досягла 7 млрд.

Навіть за найнижчого коефіцієнта приросту за 50 тис. років чисельність населення світу досягла б 1087, тобто людей було б більше, ніж елементарних частинок у Всесвіті. Отож, планета була б перенаселена, ресурси виснажені.

Отже, статистичні дані підтверджують біблійний, а не еволюційний погляд на історію людства.

Учень-соціолог. «Життя прожити – не поле перейти», – каже народ. Ті, у кого за плечима не один десяток літ, не одна набита гуля і не один мозоль трудовий, скрушно зітхають, мовляв, яке воно, те життя – не встигнеш

дихнути, роздивитися навколо, а вже час на спокій.

Багато що роблять аби продовжити людський вік. Але поглянемо на ситуацію в Україні, зокрема на Рівненщині.

2011 р. тут було 11 людей, яким виповнилося 100 років, і 4 – кому 105, двоє з них у Дубровицькому й по одному в Здолбунівському та Рівненському районах.

Ці цифри незначні, якщо ми пригадаємо, скільки жили люди, згадані в Біблії. У Книзі Йова 12:12, читаємо: «В старцях мудрість, і в довголітніх розум». Може, завдяки цьому й досягнуті висоти в торгівлі, мистецтві, техніці, будівництві, медицині?

Давні люди глибоко розуміли духовні реалії, вони перебували в повній гармонії з природою, мали безпосередній зв'язок із Богом, мирне панування над тваринами. Це були високодуховні особистості, а не звірі з печер.

І все ж людина може й за короткий вік реалізувати свої здібності й подаровані Богом таланти: Олександр Македонський завоював Середземномор'я, коли йому було 30 років, Томас Едісон за 32 роки зробив понад 100 винаходів. Музичні шедеври були створені Моцартом, який помер у 35 років, Бахом (помер у 65 років), Бетховеном (помер у 57 років).

– Чи є у людини душа, чи це тільки вигадка теологів? Чи може душа хворіти? Звернемося до спеціалістів.

Учень-психіатр. Терміни «психологія», «психіатрія», «психіка», «психотерапія» мають один корінь – «псиче» (з грец. *psyche* – душа). Упродовж багатьох віків під цими термінами розуміли науку про душу, лікування душі. З поширенням нігілізму, атеїзму, матеріалізму поняття «душа» поступово зникло з психіатрії, і сучасні вчені шукають тільки матеріальний субстрат психічних захворювань. Але тільки матеріа-

лістичний підхід не дає зрозуміти проблему на фундаментальному рівні, а значить не має ефективного впливу для усунення причин порушення психіки. З усіх психічних захворювань найбільшу турботу викликають шизофренія та епілепсія з причини неясності їхнього походження, а значить і методів лікування. Спрощену схему психічних захворювань можна представити так: причина – головний мозок – клінічні прояви хвороби.

Цікава думка про психічні хвороби європейської християнської традиції: психічні розлади пов'язують із діяльністю бісів, які викликають одержимість.

Мк. 9:17–27 – описаний випадок (людина падає на землю, скрегоче зубами, пускає піну, перебуває в стані ошіпеніння) у сучасній психіатрії носить назву епілептичного нападу.

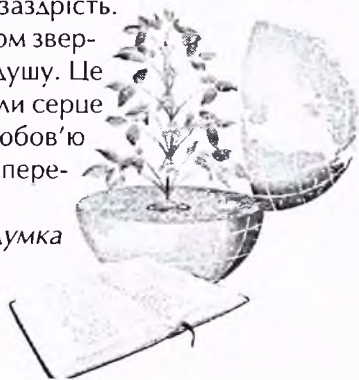
Ак. 13:11–12 – такий стан (скороченість, неможливість випрямитися) – кататонічний ступор при шизофренії, він може тривати до 18 і більше років.

Мт. 12:43–45 – ці явища характерні для прогресивної шизофренії.

Наведені у Євангеліях приклади психічних розладів відповідають клінічним описам психічних хвороб. Отож, можливо, нам, майбутнім лікарям, удасться, розуміючи нематеріальність причин, переглянути традиційні підходи і віднайти лікування цих захворювань.

Для кожної людини характерні такі «брудні плями» психіки, як гнів, злість, ненависть, заздрість. Православні християни молитвою й постом звертаються до Бога, щоб Вінвилікував їхню душу. Це варто робити й усім людям (Мк. 9:29). Коли серце й душа людини будуть омиті й освячені любов'ю до Бога і ближнього, то, може, й душа перестане хворіти?

– Чого вартє людське життя? Яка думка еволюціоністів і креаціоністів?

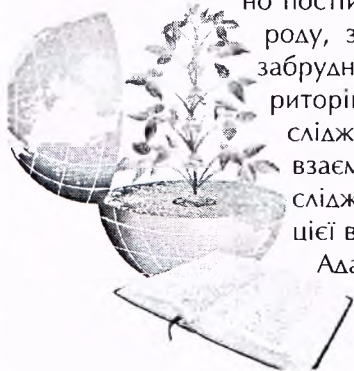

Учень-біоетик. Сто років тому, прочитавши книгу Ч. Дарвіна «Походження видів», професор теології Кембриджського університету Седгвік висловив думку, що якщо гіпотеза Дарвіна буде прийнята, людство озвіріє й деградує до того рівня, якого ще не знала історія. Сьогодні, живучи в світі, повному жорстокості й насилля, можна припустити, що це пророцтво здійснилося. Ціна людського життя стала нікчемною. Від повідомлень про вбивства, зґвалтування, суїциди вже не холоде кров, вони відбуваються скрізь і повсюди. Звичною подією стали аборти. Усе голосніше звучать заклики легалізувати інфантицид (знищення новонароджених немовлят, які з'явилися на світ каліками), евтаназію (убивство з «милосердя» старих і немічних людей). Відразу пригадую гітлерівську філософію, що базувалася на еволюційному вченні, – 270 тис. літніх людей убили перед тим, як у газові камери відправили 6 млн євреїв. Багато суперечок виникає також навколо клонування людського ембріона: наскільки це етично й морально.

На сьогодні створено Комітет із біоетики, установлюється міжнародне співробітництво з питань біоетики.

– *Скоро, мабуть, доведеться заносити homo sapiens до Червоної книги. Яка думка екологів?*

Учень-еколог. На базі природничих, економічних, медико-біологічних наук почала формуватися нова галузь екології – екологія людини. Це зумовлено постійним посиленням впливу людини на природу, збільшенням захворювань, пов'язаних зі забрудненням довкілля, активним освоєнням територій з екстремальними умовами життя, з дослідженням космосу. Екологія людини вивчає взаємодію людства й людини з довкіллям, досліджує соціальні й природні закономірності цієї взаємодії. В Едемському саду Бог доручив Адаму панувати (з давньогрецької – пі-

клуватися) над тваринами, дати їм імена. І це не була печерна людина з мізерним розумовим потенціалом, а розумна й винахідлива людина, яка врахувала велич лева, тендітність фламінго, хитрість лисиці... І хоч через гріхопадіння гармонія порушилась, адже перші тварини були вбиті задля того, щоб зодягнути Адама і Єву в шкіряний одяг при їх вигнанні з раю, відтоді взаємодія людини й природи не припиняється ні на мить.

Учитель. От і настав час, коли потрібно запитати всіх: так хто ж така людина – найбільша перемога природи, Бога чи їхня найгіркіша поразка?

Пропоную вам удома поміркувати над цим питанням і написати есе «Людина в сучасному світі». Ця тема складна й багатогранна. Ми зробили лише кілька штрихів до портрета, який називається життя. А закінчимо урок поезією Н. Гнатюк.

Учень.

Не шкодуй мені, доле, болючих і дальніх доріг,
Бо не зможу без них ні себе, ні друзів пізнати,
Не труси з рукава пустоцвіту захоплень і втіх –
Я не можу, не хочу ні дня, ні півдня змарнувати.
Не шкодуй мені, доле, ні гніву, ні злості, ні сліз,
Ти на плечі завдай півпланети тяжкої роботи.
Хай не гнеться душа запобігливо, як верболіз,
Хай не стерпить душа ані крихти наруги й підлоти.
Не шкодуй мені, доле, осінніх задуманих літ –
Так багато ще сіяти, так ще багато орати...
Прагну в себе вмістити у тінях і променях світ,
Щоб добрішим і кращим насадкам
його передати.

Ганна Опанасюк

73

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – К. : УБТ, 2002. – 1375 с.
2. Віра і наука. Частина 15 // Слово вчителю : Християнський духовно-просвітницький часопис. – 2012. – № 2 (20). – С. 18–22.
3. Вчені дослідили біблійних тварин [Електронний ресурс] // CREDO. – 2010. – Режим доступу : <http://credo.pro/2010/03/19059>.
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти // Постанова кабінету міністрів України № 24 від 14 січня 2004 р.
5. Іванець О. Рослини і тварини біблійних сюжетів [Електронний ресурс] / Оксана Іванець // Методичний портал. – 2014. – Режим доступу : metodportal.com/node/25981.
6. Ілюстрована Біблія для молодих / Йосиф Е. Краузе, Самуїл Террієн ; [українське видання опрацював і приготував до друку о. Славомир Мікловш]. – Żaltvykslė, 1991. – 520 с.
7. Ісус та Його життя : ілюстрована навчальна Біблія для дітей. – К. : Міжнародне Біблійне товариство ; Українське Біблійне товариство, 2000. – 60 с.
8. Кірпиота Н. Емпіричні й теоретичні методи навчання як засіб розвитку критичного мислення / Н.Кірпиота // Рідна школа. – 2001. – № 4. – С. 71–72.
9. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах / О. Лабенко // Рідна школа. – 2001. – № 4 – С. 68–70.
10. Навчальна програма з біології для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Програма затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України № 804 від 07.06.2017.

11. Прекрасні вісники Раю – рослини, як символи християнства. Продовження [Електронний ресурс] // Пробудись. – 2015. – Режим доступу : <http://waking-up.org/religii-svitu/prekrasni-visniki-rayu-roslini-yak-simvoli-hristiyanstva-prodovzhennya/?lang=uk>.

12. Приходько В. Впровадження новітніх технологій у вищій школі / В. Приходько // Постметодика. – 2002. – № 2–3. – С. 114–118.

13. Рослини Святого Письма та перспективи створення біблійного саду / Світлана Руденко [та ін.]. – Чернівці : Букрек, 2010. – 420 с.

14. Слобідський С. Закон Божий : підручник для сім'ї та школи / Слобідський Серафим (протоієрей) – К. : Видавничий ві. Української православної церкви Київського патріархату, 2003. – 654 с.

15. Сотворення людини та світу [Електронний ресурс] // Всеукраїнська християнська асамблея. – Режим доступу : www.christianassembly.org.ua/content/view/1053/.

16. Тварини Біблії [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Тварини_Біблії.

17. Тварини. Погляд Біблії [Електронний ресурс] // Пробудись! – Квітень 2015. – Режим доступу : <https://www.jw.org/uk/публікації/журнали/g201504/тварини/>.

18. Ферреро Б. Сорок казок у пустелі / Бруно Ферреро ; [переклад: з італ. о. Лева Гайдуківського]. – Львів : Свічадо, 2007. – 80 с.

19. Фещук Н. Перший в Україні біблійний сад [Електронний ресурс] / Наталія Фещук // Катлицький вісник «Kairos». – 2010. – Режим доступу : www.christusimperat.org/uk/node/28134.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	3
-----------------	---

РОЗДІЛ I. РОСЛИНИ БІБЛІЇ

ПАГІН: БУДОВА, ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ (фотосинтез, газообмін, ріст, випаровування води, транспорт речовин) <i>(фрагмент уроку у 6 класі)</i>	5
ГОЛОНАСІННІ. Різноманітність і значення голонасінних. Історія про Ноя і потоп. <i>(фрагмент уроку в 6 класі)</i>	9
ЛИШАЙНИКИ <i>(фрагмент уроку в 6 класі)</i>	11
РІЗНОМАНІТНІСТЬ КВІТКОВИХ РОСЛИН. Значення рослин для існування життя на планеті Земля. Значення рослин для людини <i>(фрагмент уроку в 6 класі)</i>	13
РОЗМНОЖЕННЯ ОРГАНІЗМІВ <i>(фрагмент уроку в 9, 11 класах)</i>	27

РОЗДІЛ II. ТВАРИНИ БІБЛІЇ

РЕПТИЛІЇ <i>(фрагмент уроку в 7 класі)</i>	29
КОМАХИ, ЗЕМНОВОДНІ БІБЛІЇ <i>(фрагмент уроку в 7 класі)</i>	31
РИБИ БІБЛІЇ <i>(фрагмент уроку в 7 класі)</i>	33

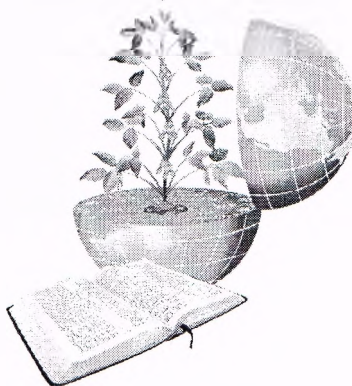
ПТАХИ У БІБЛІЇ (фрагмент уроку в 7 класі)	34
ССАВЦІ БІБЛІЇ (фрагмент уроку в 7 класі)	37
ЗНАЧЕННЯ ТВАРИН. ОХОРОНА ТВАРИН (фрагмент уроку в 7 класі)	42
ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА (фрагмент уроку в 7 класі)	45

РОЗДІЛ III. ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ

ОСНОВИ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ ФІЛОГЕНІЇ ТА СИСТЕМАТИКИ (фрагмент уроку в 9, 11 класах)	47
ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ (фрагмент уроку в 9 класі)	54
ЛЮДИНА В СУЧАСНОМУ СВІТІ (урок у 9, 11 класах)	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	74

Ганна Опанасюк

77

Навчальне видання

Ганна Сергіївна ОПАНАСЮК

БІБЛІЯ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Навчальний посібник

За загальною редакцією В. М. Жуковського

**Відповідальний за випуск Жуковський В. М.
Технічний редактор Свиначук Р. В.
Комп'ютерна верстка Крушинської Н. О.
Художнє оформлення обкладинки Шишкіної Я. Г.
Коректор Максимчук Г. В.**

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 4,53. Обл.-вид. арк. 3,61.

Наклад 100 пр. Зам. № 48–17.

Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «AGOpus».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свиначук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.

